

Marko Smole

**S pripovedkami od
Hrvatskega in Osilnice
na izvir Kolpe**

**Pričama od Hrvatskog i
Osilnice na izvor Kupe**

**S pripovedkami od
Hrvatskega in Osilnice na izvir Kolpe
in nazaj**

**Pričama od
Hrvatskog i Osilnice na izvor Kupe
i natrag**

Marko Smole

Plešce, december/prosinac 2021

Nakladnik / Založnik:

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Za nakladnika / Za založnika:

Ivan Janeš

Autor knjige / Avtor knjige:

Marko Smole

Narječni dio / Narečni del: Ema Štarkl, Ivona Andres, Maruša Žibred
Slika na naslovnoj stranici / Slika na naslovnici: A.Štampfelj, oblikovanje Marko Smole

Pregled slovenskog i engleskog dijela /
Pregled slovenskega in angleškega besedila:
Sonja Smole Možina

Prijevod hrvatskog teksta / Prevod hrvaškega besedila:
Slavko Malnar

Stručna pomoć na narječnom tekstu / Strokovna pomoć pri narečnih besedilih:
Prof. dr. Vera Smole

Fotografije:

Marko Smole, Sonja Smole Možina, arhiv Palčave šiše

Tiskanje omogućio / Tiskanje omogućil:
Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak / Tisk: Grafex, Izlake, Slovenija

Naklada: 200

CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Sveučilišne knjižnice
Rijeka pod brojem:

150229024

ISBN 978-953-7541-79-8

mh
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Vsebina / Sadržaj

Predgovor	5
Uvod v mitološki prostor doline zgornje Kolpe in Čabranke	9
Hrvatsko	17
1. Cerkev sv. Florjana	18
Ob Kolpi	19
2. Črne stene	21
Osilnica	22
Sveta Gora	24
Cerkev svetega Lenarta	27
3. Jezirce	28
4. Vhod v NP Risnjak	29
5. Krčevina pri hiši reke Kolpe	32
6. Izvir Kolpe	35
7. Žaga	36
8. Krašičevica in običaji ob mrliču ...	28
Nad Krašičevico	40
9. Razloge	41
10. Pasja stena	48
11. Kača s ključem	50
Za zaključek	51
O govorih ob zgornji Kolpi in Čabranki	52
Transkripcije pripovedi	54
Zahvala	57
Literatura	58
English abstract	60

Sadržaj hrvatskog teksta

Predgovor	6

Vse knjige izdane v Palčavi šiši lahko najdete tudi na:

/

Sve knjige Palčave šiše iz Plešci možete pronaći i na:

<https://www.dlib.si/>

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešce
za Marko Smole
Ulica A. Muhvića 28, 51303 Plešce - HR
smole.marko@gmail.com

PREDGOVOR

Med terenskimi obiski, ki jih izvajamo na raziskovalni delavnici Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč, smo vsa leta beležili tudi pripovedi. Tokrat bomo natančneje pogledali tiste iz prostora od Osilnice in Hrvatskega do izvira Kolpe. Kar nekaj zgodb iz doline je bilo že objavljenih, nove smo spoznavali predvsem v Razlogah. V tej odmaknjeni vasici, ki je nekdanj imela celo svojo župnijo, sedaj živi le še nekaj ljudi. Eden od njih je Drago Tomac, brez katerega verjetno ne bi bilo te knjige, saj nam je prav on povedal ključne zgodbe in odprl pogled na ta odmaknjeni svet.

Med zgodbami imajo za naše raziskovanje poseben pomen pripovedi, ki so vezane na določen prostor. Take zgodbe so najbolj trdožive in kljub prilagajanju vsebine ohranjajo lokacijo.

Ko smo pred leti začeli ugotavljati, kaj lahko razberemo iz razporeditve pripovedk v prostoru, smo objavili članek o svetem prostoru v dolini zgornje Kolpe in Čabranke. Po študiju toponimov in pripovedk se je izkazalo, da se je tu pred več kot tisočletjem naselila in obdržala dovolj močna slovanska skupnost, ki si je poimenovanja najpomembnejših vrhov in predelov priredila po svoji mitologiji. Njihovo zavzemanje prostora z mitološkimi zgodbami kaže, da so nekatera sveta mesta verjetno posvojili in podedovali od staroselcev. Morda najpomembnejše od njih je Sveta Gora, ki se pne nad dolino. To je bilo in ostalo sveto mesto ženske boginje, postavljeno nad prepadnimi stenami in izviro Gerovčice. S podobnimi značilnostmi jih imajo mnoge kulture z indoevropskimi temelji. Drugo sveto mesto je verjetno prav izvir Kolpe, na katerega vas bo pripeljala naša knjižica.

Zapis, ki je pred vami, je nastal kot poročilo o rezultatih raziskovalne delavnice v avgustu leta 2021, vanjo pa smo vpletli še prej poslušano ali zapisano. S tem želimo vsem vedoželjnim ponuditi osnovo, na podlagi katere bi v nadaljevanju lahko pripravili bolj všečen in tudi drugače privlačen vodnik za obiskovalce izvira in krajev ob njem. Morda s sodelovanjem Nacionalnega parka Risnjak, katerega poslanstvo naj bi bila poleg naravne tudi skrb za kulturno dediščino območja.

S knjižico vas vabimo, da obiščete ta naravno poseben in dragocen prostor ter se preko pripovedk zaveste njegovega kulturnega pomena, kot ga je imel za lokalno prebivalstvo. Pomen so mu dajale in ga s pripovedkami ohranjale številne tu živeče generacije domačinov. Ti so ga z odgovornostjo do narave in njenih sil ohranili do dandanes.

Za sodelovanje pri izvedbi terenskih raziskav in za natančne zapise izgovorjav se moramo zahvaliti študentkam in diplomantki slovenistike z Univerze v Ljubljani in njihovi mentorici.

Pri realizaciji letošnje delavnice so preko projektov Palčave šiša finančno pomagali Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Grad Čabar. Preko projektov Slovenskega etnološkega društva, ki je že več let naš soorganizator raziskovalnih delavnic, še Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Ponovno najlepša hvala Slavku Malnarju za pomoč pri urejanju hrvaškega besedila ter Ogranku Matice hrvatske v Čabru za založništvo. Na koncu naj se zahvalimo še vsem ostalim, ki ste pomagali pri realizaciji raziskovalnih delavnic, ob njihovi pripravi in kasnejših obiskih.

Marko Smole

PREDGOVOR

Tijekom godina naših terenskih posjeta, koje provodimo u etnološko-istraživačkoj radionici Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešci, dosta smo vremena posvetili i bilježenju priča na području od Osilnice i Hrvatskog, do izvora Kupe. U donjem dijelu doline već su bile zapisane neke priče, nove smo upoznali uglavnom u Razlogama. U ovom selu, koje je nekad imalo i svoju župu, danas živi tek nekoliko ljudi. Jedan od njih je Drago Tomac, bez kojeg ove knjige vjerojatno ne bi bilo, jer nam je on ispričao većinu priča.

Za naše istraživanje od posebne su važnosti pripovijedi koje su vezane uz određena mjesta u prostoru. Takve su priče obično najtrajnije i, unatoč prilagođavanju sadržaja i detalja u narativima, zadrže lokaciju.

Prije nekoliko godina, kada smo počeli razmišljati o rasprostranjenosti priča u prostoru i njihovom značenju, objavili smo prvi članak o svetom prostoru u dolini gornje Kolpe i Čabranke. Nakon proučavanja toponima i priča, pokazalo se da se prije više od tisuću godina ovdje nastanila dovoljno jaka slavenska zajednica, koja je prema svojoj mitologiji složila imena najvažnijih vrhova i područja. Njihovo zauzimanje prostora kojeg su na ovaj način posvetili, pokazuje da su neki od svetih mjesta vjerojatno naslijeđeni i usvojeni od starosjedioca. Možda najvažnija od njih je Sveta Gora koja se uzdiže iznad doline – sveto mjesto ženske božice iznad provalija i izvora Gerovčice, slično i mnogim drugim indoeuropskim kulturama. Drugi je vjerojatno izvor Kolpe do kojeg će vas odvesti naša knjižica.

Zapis koji je pred vama nastao je kao izvješće o rezultatima istraživačke

radionice u kolovozu 2021., a u njega smo uključili ono što smo čuli ili je bilo zapisano i prije. Time želimo ponuditi osnovu na temelju koje bi se moglo pripremiti ugodniji i atraktivniji vodič za posjetitelje izvora i mjesta oko njega. Možda uz suradnju Nacionalnog parka Risnjak, čija je misija, pored brige o prirodnoj, i briga o kulturnoj baštini tog kraja,

Knjižicom vas pozivamo da posjetite ovo prirodno posebno i vrijedno mjesto i kroz priče osvijestite njegov kulturni značaj kakav je imao za lokalno stanovništvo. Mnogi naraštaji mještana koji ovdje žive dali su prostoru smisao i očuvali ga pričama. Očuvali su ga do danas s odgovornošću prema prirodi i njezinim silama.

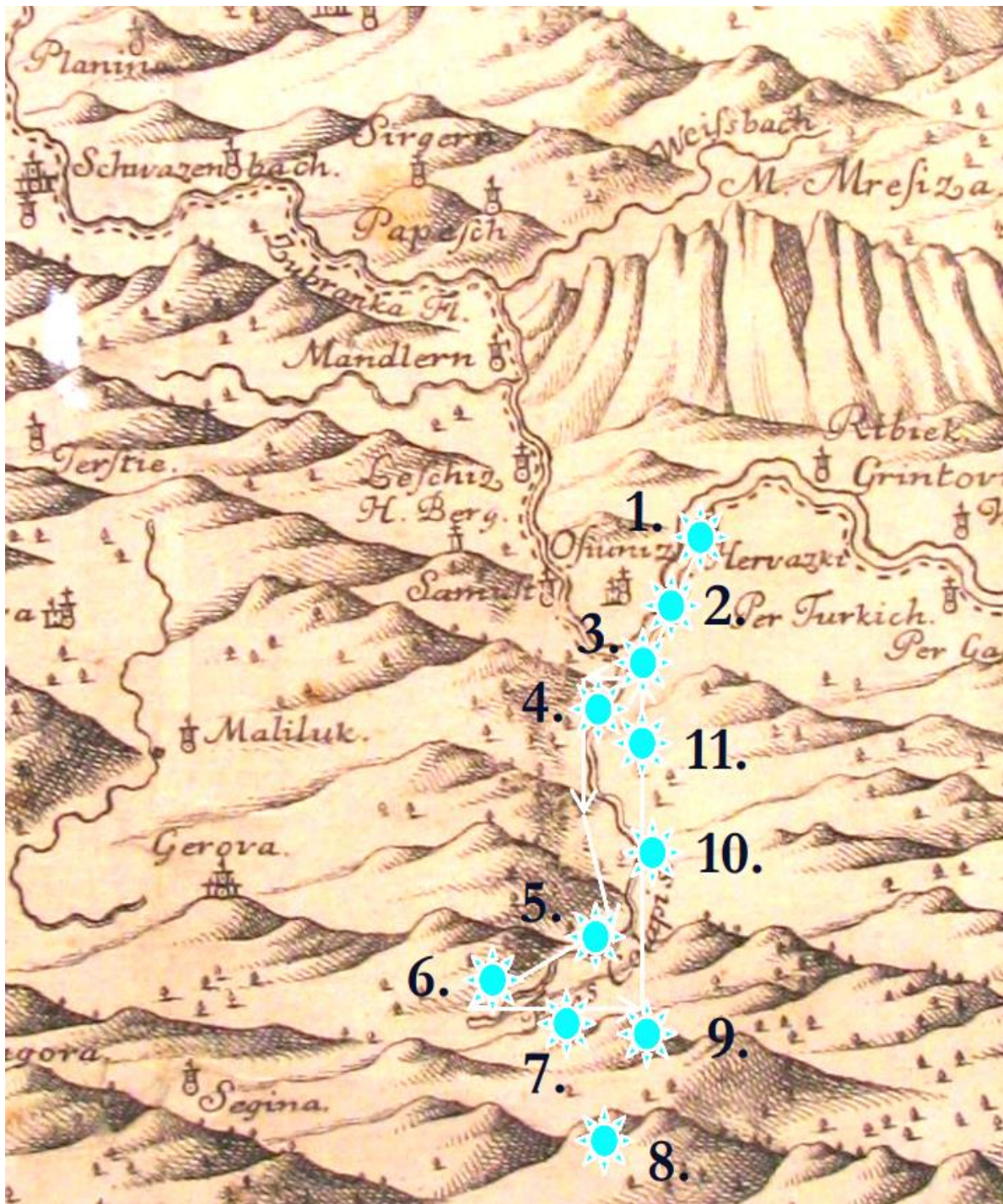
Moramo zahvaliti studenticama slovenistike sa Sveučilišta u Ljubljani i njihovim mentorima na sudjelovanju u provedbi terenskog istraživanja i na točnim zapisima izgovora.

Radionicu su financijski podržali Ured Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu i Grad Čabar kroz projekte Palčava šiša, a Ministarstvo kulture Republike Slovenije kroz projekte Slovenskog etnološkog društva, koje je naš su-organizator dugi niz godina.

Još jednom veliko hvala Slavku Malnaru na pomoći u uređivanju hrvatskog teksta, Ogranku Matice hrvatske u Čabru i prof. Ivanu Janešu za izdavačko-urednički rad. Na kraju želimo zahvaliti svima ostalima koji su pomogli u realizaciji istraživačkih radionica, prije njih i tijekom kasnijih posjeta.

Marko Smole

Slika 1: Razporeditev točk v prostoru od Hrvaškega in Osilnice do izvira Kolpe in višje, kamor so umeščene pripovedi iz knjige. Označene so po številkah poglavij v knjigi.

Osnova je zemljevid avtorja Janeza Dizme Florjančiča de Grienfeld, Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, 1744, na katerem so prikazana večja naselja in hribovje v njihovi okolici. Razlog na njem ni vrisanih.

UVOD V MITOLOŠKI PROSTOR DOLINE ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE

O starih naselitvah doline zgornje Kolpe in Čabranke ne vemo prav dosti. V prazgodovini je morda katera od jam nudila občasno zatočišče skupini lovcev in nabiralcev. Najbližja poznana poselitev iz kamene dobe je dokazana na Kostelu, nad Žurgami je bila to morda vsaj občasno Polička jama. Zgornji del doline je z naravnimi viri precej omejen in tu preko zaradi ozke soteske Kolpe pri Srobotniku verjetno niso vodile sezonske selitvene poti divjadi, kjer bi bilo možno ujeti dovolj živali za stalno prehrano. Tudi rib v Čabranki in Kolpi zaradi hudourniškega značaja ni stalno na razpolago. Prvi skromni arheološki dokazi so iz pozne antike z bregov višje nad Čabranko, pisni dokumenti pa šele od 14. stoletja naprej. A v prostoru so se začuda s pripovedovanjem ohranjale zgodbe, ki govorijo o mnogo starejših časih kot zgodovinski dokumenti. S stoletji so se pripovedi sicer vsebinsko spreminjale in prilagajale, a se tudi ohranjale iz generacije v generacijo. Prav iz njih lahko spoznavamo pomemben del nezapisane zgodovine doline in kulture njenih prebivalcev, a tudi njihov odnos do prostora.

Že vztrajno pripovedovanje domačinov o tem, da naj bi bila po izročilu najstarejša cerkev sv. Miklavža na Čačiču, se je kljub drugačnim zgodovinskim zapisom izkazala za zelo verjetno pravilno. Območje naselja, ki je s položnimi, dovolj rodovitnimi bregovi dvignjeno nad dolino, leži na južnem pobočju in ima dovolj vodnih virov za trajno naselitev. To je tudi edino naselje v dolini, ki nosi ime po slovanskem imenu Nečaj. Nečaj, okrajšano Čač in mali ali mladi Čačič... Do tamkajšnjega pokopališča smo s toponimom dokazali, da

je res vodila v pripovedih domačinov omenjana pogrebna pot iz doline: preko Počivalnika. Njegovo poimenovanje je bilo ponovno povedno, saj imamo podobna imena na pogrebnih poteh marsikje po Krasu in Dalmaciji (kot Počivala, Mirila). Tam so pogrebci s truplom počivali, duh umrlega pa se je odpravljal v onostranstvo. Tudi sv. Miklavž ali Nikolaj, ki je zavetnik cerkve na Čačiču, je svetnik, katerega cerkve stojijo največkrat na prehodih. V Čačiču gre za prehod v svet mrtvih, tu je moralo biti grobišče že pred pokristjanjenjem.

Če pa želimo razumeti pripovedke naših davnih prednikov, je potrebno poznati nekaj osnov mitologije starih Slovanov. To so s selitvami prinašali iz stare domovine, a jo obenem prilagajali lokalnemu okolju in tradicijam staroselcev, kamor so se naseljevali in s katerimi so se zlivali. Ker so bili večinoma poljedelsko ljudstvo, je bilo za njihovo dožemanje sveta pomembno ciklično dogajanje med eno in drugo letino. Zato so tudi tri glavna božanstva v letu ciklično spreminjala pomen in vloge. Za njih so obveljala splošna imena Perun, Mokoš in Veles, poleg njih pa so obstajali še drugi bogovi in demoni.

Mitološke zgodbe so stari Slovani umestili v prostor, v katerem so živeli. Arheolog Andrej Pleterski je že pred nekaj desetletji ugotovil, da je mitsko interpretirana slovanska krajina v pravilu tričlena struktura, razporejena na naslednji način: točka na višjem, skladnem vrhu, je povezana z gromovnikom Perunom. Ta prinaša pomladanski dež in odpira potoke. Druga točka je običajno dominantna stena, jama, manjši vrh..., povezana je z njegovim nasprotnikom Velesom, bogom podzemlja in mokrote, tudi bogom živine. Pojavlja se v obliki kače ali zmaja, včasih medveda. Tretja točka je obvezno ob vodi ali nad njo in je pomensko vezana na

Perunovo ženo in Velesovo ljubico Mokoš, ki vodo potrebuje za plodnost in rojevanje. Med Perunom in Velesom je obvezno voda, na primer reka, ki predstavlja mejo med dvema svetovoma.

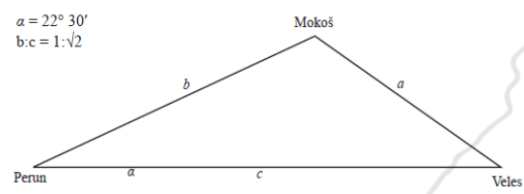
Ozadje tričlene strukture je stalno božansko rivalstvo med Perunom in Velesom zaradi Mokoš, oba bogova jo želita ob sebi in se zanjo borita. Od pravilnega razmerja med trojico je bilo po tedanjem prepričanju odvisno preživetje ljudi, od njega je bil odvisen dober začetek vsega (Pleterski, 1996, str. 181).

Pri tem mitološka zgodba sledi razvoju letnih obdobij. Velesovi koledniki (ljudje boga Podzemlja) ugrabijo Perunovega (bog Neba) in Mokošinega (Sonce) sina Jarila (Mladega kralja, Božiča), ki se je rodil za Božič/Novo leto. Preko zime ostaja v Velesovem temnem svetu mrtvih, kjer pase volkove. Vrne se spomladi kot Jurij ter v deželo prinese zelenje, neprepoznan zasnuje lastno božansko sestro, mlado in deviško Maro, jo za Ivanje poroči, kasneje pa jo (glede na svoj prevrtljivi mesečev značaj) prevara. Zato ga Mara na koncu pred Božičem ubije ter s tem postane hudobna in okrutna stara Morana, ki jo ob koncu slovanskega leta doleti enaka usoda. Umor sina najvišjega boga je tu razumljen kot žrtev, ki je potrebna za obnovo celotnega Vesolja. Z obnavljanjem časovnega reda na Novo leto se celotna zgodba vsakič ponovno začne. Pokazalo se je, da tega mita, katerega elemente lahko sledimo v globoko indo-evropsko preteklost, najverjetneje ne sestavlja povsod enako besedilo. Njegova vsebina je bila sicer znana, a se je v posameznih okoljih opisovalo samo določene dele vsebine (Belaj, 1998, str. 340).

Jarilo v Velesovem svetu ima velikokrat konjsko podobo. Shema »osnovnega mita« naj bi bila na vsem balto-slovanskem območju ista, le v različnih verzijah se spreminjajo poudarki in imena. Zato so

imena, ki smo jih uporabili za glavne bogove, le ena od poimenovanj, ki so se med posameznimi skupinami ljudstev lahko razlikovala. Posamezni bogovi so imeli lahko celo več različnih imen. Poudarki v poljedelskih ali živinorejskih družbah so lahko različni, v prvih prevladuje vegetativni vidik, v drugih pastirski.

Tu opisana mitološka zgodba je poenostavljena, v resnici nastopa več generacij bogov, staršev, bratov in sestra, ki menjajo oblike in vloge, odnosi med njimi pa so precej bolj zapleteni ali (zaradi časovne oddaljenosti) ne prav jasni. Veliko več o njej lahko preberemo v knjigi hrvaškega etnologa Vitomira Belaja (Belaj, 1998), in o božanskem paru Jarilu in Mari v knjigi Radoslava Katičiča (Katičič, 2010) - oba avtorja raziskujeta predvsem vegetativni vidik mita, medtem ko o živinorejskem vidiku govori več Mirjam Mencej (Mencej, 2001). O različnih pogledih na mit v prostoru je zapisano v Perunovem koplju (Aljinović, 2010) in drugih virih (npr. internetni vir: staroverci).

Slika 2: »Plemenska« tričlena prostorska struktura, iz knjige Sveti trokut (Belaj, 2014, str.102).

Točke, posvečene trem vrhovnim božanstvom, v prostoru tvorijo sveti trikotnik, ki ga pri nas v dolini zgornje Kolpe in Čabranke sestavljajo Kraljev vrh – mesto Peruna oziroma njegovega mitološkega namestnika Kresnika - mitološkega kralja lokalne skupnosti, Sveta Gora – mesto Mokoš, in Okamneli mož pod Firšovim (po slovensko Kneževim) repom - mesto Velesa, izza katerega se širi svet podzemlja in nereda. Perunov vrh je

domnevno kar sam Snežnik, ki ga lahko zagledamo z nekaj višjega položaja nad dolino.

Po pravilu so vse tri točke vizualno povezane med seboj, kar velja tudi pri nas. Eden od kotov v svetem trikotniku je po pravilu približno 23°, dve stranici trikotnika pa sta v razmerju $1/\sqrt{2}$. Najdaljša stranica običajno povezuje moške točke. Kot 23° je tako imenovani sončev kot, to je kotna razlika med navidezno višino poti sonca med dnevnoma solsticija in ekvinokcija. Ta kot je kljub selitvam ostajal vedno enak in je določljiv. Simbolično je tako predstavljeno potovanje sonca, kot simbola Mokoš, med obema moškima likoma (Perun – v rodovitnem delu leta, Veles pozimi). To je glavna drama, ki se je odvijala med bogovi preko koledarskega leta.

S posvetitvijo zavzetega prostora so Slovani z obredom v prostor vnesli svoje bogove. Svojo mitologijo so neločljivo vpletli vanj in s tem podjarmili bogove prejšnjih prebivalcev. V tem prostoru je bilo potem možno brez pridržkov razlagati slovanske mite in pri tem pokazati mesta, na katerih so se dogajali posamezni mitski dogodki. Določili so mesta (vrhove, stene, mlake, vode...), na katerih se bodo od sedaj bojevali slovanski bogovi. In te točke so bile posvečene božanskim osebam, ki so personificirale tri osnovne principe: ustvarjalni red, destruktivni nered in ambivalentni odnos do življenja (rojevanje in smrt) (Belaj, 2014, str. 68). Šele s posvetitvijo prostora, ki je bila enkratno dejanje, so novi slovanski naseljenci, ki so spoštovali novo postavljene bogove in prakticirali novo uvedeno religijo, postali posestniki posvečene pokrajine – svetega prostora (Belaj, 2014, str. 80).

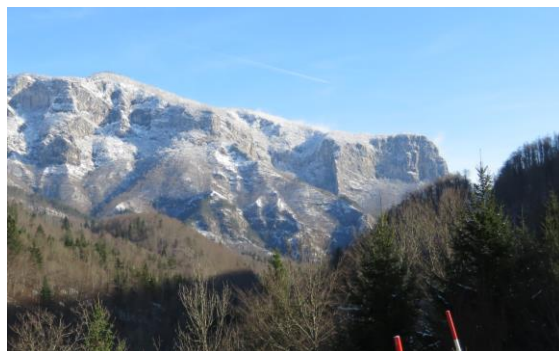
Toponimi v dolini so posebno zanimivi v okolici Firštovega – Kneževega repa. Nad njim, kamor se naš Knez steguje, je najvišji vrh Mož, tega Knez nikoli ne doseže. Pod

obema se steguje Baba, ki zapleta njun mitološki boj. Ljudje so nekoč govorili, da meglice nad njo kuhajo slabo vreme. Vzhodno od teh hribov se vzpenja stena z imenom Črka. Ta beseda je pri starih Slovanih pomenila znamenje, vrezano v lesu.

Črka -e ž lat. 'littera' (16. stol.), črkovati.

Prvotni pomen besede je '(v les) vrezano znamenje, zareza'. Gre za izpeljanko iz glagola, ki je ohranjen v nar. bolg. čórkam 'dolbem, grebem, brskam', rus. čerkátš 'hitro pisati' (izpeljano póčerk 'pisava', podčerknúť 'podčrtati'), star. češ. čerkati 'črtati, risati, označevati'. Pslovan. *čьrkáti 'delati zareze (v les)' je izpeljano iz pslovan. *čertī, sed. *čьrǫ 'rezati, lupiti skorjo z drevesa', kar je tvorba iz ide. korena *(s)ker- 'rezati', iz katerega je še npr. gr. keirō 'strižem, režem', stvnem. sceran, nem. scheren 'striči' (SP II, 223 s., Be I, 89).

<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar/4285603/crka>

Za Firštovim repom se širi kaotični svet Velesa, ki ga nad Kolpo pričinja greben Rajštovca – gre za južnobavarsko poimenovanje *povesme*, ki v mitologiji predstavlja iz kaotične dlake delno urejen material za pletenje niti, iz katere bogovi spletajo življenje. Za njim teče Volčji potok, nad njim se pne greben Kobila. Tu je morda ugrabljeni Jarilo v pojavi konja oz. kobile pasel volkove. Nad njimi se

vzpenja Krokav, ki je bil v starih mitologijah posrednik med bogovi na nebu in ljudmi na zemlji, in obenem ptica nesreče, ki je naznanjala vojno, bolezen in smrt... Še bi lahko spleтали zgodbe na temo strašljivega sveta za Firštovim repom, ki je zamejeval svet naših prednikov v zgornjem delu doline Kolpe, a naj bo za sedaj dovolj.

Staro poganstvo je moralo biti v dolini še dolgo živo. Kot smo videli, so tudi južnobavarski priseljenci, morda v 14. stoletju, le prevedli staro slovansko poimenovanje povese v Rajštovec in s tem ohranili pogansko vsebino poimenovanja. Krščanska Cerkev je tu izgleda šele v 17. stoletju dokončno pometla s starimi verovanji, ko je v prostor trdno umestila štiri cerkve, ki so ga s postavitvijo dobesedno prekrižale. Prostor slovanskega poganstva in njegovih svetišč je dokončno zasedla s svojimi svetniki in njihovimi legendami. Sveto Goro z Materjo Božjo, natančno na vzhodu od nje Firštov rep s cerkvijo sv. Egidija oz. Tilna pod njim - zavetnikom proti duševnim boleznim in strahu. Izvir Kolpe, kamor je obrnjena cerkev na Sveti Gori, zasede s cerkvijo Brezmadežnega spočetja Device Marije v Razlogah in dolino Čabranke še s cerkvijo Svetega Duha pri Žurgah, od prejšnje natančno na severu. Na ta način je z natančno načrtovano razmestitvijo ključnih cerkvenih objektov prostor doline prekrižala. Tako razmeščanje cerkva ni običajno za krščanstvo in je posledica zavzemanja prej poganskega prostora.

Spomin na stare bogove se je s stoletji prevzgoje, stalnih svaril in groženj pred peklenskimi mukami po smrti, a tudi z novimi priseljevanji iz drugih okolij, popolnoma izgubil. Še vedno pa so lahko ostajali nekateri stari običaji in v pripovedih nižja mitološka bitja, o katerih bomo govorili. Od starih običajev so pri nas ostali le pustni običaji, sicer okrnjeni večinoma le na maškaranje brez

tradicionalnih likov in na Pustovo smrt, nekatera koledovanja, ki so se v zadnjih desetletjih tudi že skoraj izgubila, v osilniški občini kresovanje, drugod se je kres prestavil na predvečer prvega maja... Običaj ob bedenju pri mrliču z izgradnjo mrliških vežic izginja. A ostale so zgodbe o bitjih kot so *mračnik*, *bejle žjene* ali *vile*, *šratli*, *cuprnice*, *rojenice*. K mitološkim pojavom bi dodal še *spamin* – zvoke ali dogodke, ki opozarjajo na druge istočasne nevšečnosti, kot so na primer smrt ali nesreča. K mitološkim bitjem v osnovi verjetno lahko prištevamo še eno osebo, po kateri je območje poznano daleč naokoli. Osebo, ki je s stoletji dobila celo ime in priimek - Petra Klepeca. Najstarejša, pred letom 1839 zapisana pripovedka o njem iz Osilnice govori o boju dveh bogatih mož, ki menjata podobo, tako kot staroslovanski kresniki: spremenita se v vola in se borita med seboj za prevlado.

PETER KLEPEC IN KERSNIK

Pastirček *Pitr Kljepak*, kot ga imenujemo pri nas, sreča moža, ki jadikuje nad svojo usodo. Ta mu pove, da se bo nocoj spremenil v vola. Globoko tam na Ogrskem, da je tudi nek drug bogat mož, ki se bo prav tako spremenil v vola in zjutraj skozi gozdove prišel, da se bo bil z njim, *Krsnikom* (*Kersnikom*). Če mu Peter pri boju pomaga s tremi enoletnimi šibami, bo zmagal on, drugače ga tujec pobije.

Peter ob spopadu obeh volov naslednji dan res rdečega vola s šibami udari po rogeh, kot je dobil navodilo, *Krsnik* tega zato premaga, nabode in ubije, nato pa postane spet človek in je za vedno rešen preobrazb. *Krsnik* je bil zelo bogat in hkrati skrivnosten mož. Od njega Peter dobi čudežno moč, s katero premaguje druge pastirje in celo medveda.

Povzeto po viru: Rudež, 2010

Naj pa omenim še drugo, mnogo bolj znano zgodbo, ki jo je za knjigo Okamneli mož povedala Vera Jelenc iz njegove hiše v Malem Lugu. Po tej zgodbi je Peter Klepec dobil moč od vil, ki so se kopale v zelenem logu ob jezeru na Sedlu pri Malem Lugu. To jezero naj bi že davno nazaj odteklo. Moč je dobil za storjeno dobro delo – prinesel jim je obleko, s katero so si vile zakrile telesa, po neki drugi pripovedi pa za senco iz mladih vej, ki so pred soncem zastrle njihova gola, soncu izpostavljena telesa. Motiv je uporabil tudi France Bevk v svoji pripovedi o Petru Klepcu, ki je poznana po slovenskem prostoru.

Pripovedke, ki niso imele več tako stroge vsebine in oblike kot bajke, se je pripovedovalo v več različicah, času in poslušalstvu primerno. Zato nam jo tudi isti govorec redko pove dvakrat enako. Tele različice pripovedi, ki nam jo je pred leti povedala takrat več kot devetdeset let stara sorodnica Petra Klepca iz Malega Luga, verjetno še niste brali.

KOK JE PITR KLJEPEC DABIU MUČ

Duaste so vejdle uod Pitra Kljepca pavejdat, duoste.

Pr nas so rjekle. Pad hribom je buo neko jezero, ko se gre na sveduo. Uon je biu vanbračnu dejte so rjekle, tu je biu unkrat vilke špot. Puale je uon huadiu krave past, al pasibej, zak so ga zmirn druge fantke zanečovale. Tu da je biu an slabašen fantičak. Pokle je buo testu jezeru, pa je uon bježou pred nime. Pa da so ble ane tri žinske, posle gole, so se kupale f ten jezere. A uone su se popuašele, du je, kaj je, kok je. Joukou se je tan. »Kaj pa ti je tjebe fantek, ko tok joukaš?« A rječe: »Lejte, krave pasen, pa me ne dajo ne kravo past, i mjene pregajnajo.« »E,« rječe uona, »daj ti prnese nan kikle v ta kraj, pa te bumo nekaj pakazale.« Uon je

pregaziu to jezero, da jin je gvant uadnisiu, ji so šle ž nin do ane hujkece. Puokle je riku uon: »Da jest muoren to hujko spuknet, be se me bale.« Rječe uona: »Pa prubaj«. Pa jo je, ji šu i da je se rasterou, ji krave, ji neh, da.

A pokle je vilko hujou na rame ceou prnisiu, tu ko rječen, da so stesale gredo ž ni. Unkrat se nej še tok glidau za tu, moja moma si je saku prklejtje ziuva težakino, da je jezbo pospremeua, ne hišo. Več so zes Zagreba hadile te školane ledi gredo glidat, ji sake se je kušček uodrejzou, ji v notes dou. Al je bua več sa šupljikava, sa se je sipaua, mukasta je bua. Tu sen jest doževejua, ja.

Povedala Vera Jelenc, rojena Klepac iz Klepčeve hiše v Malem Lugu, zapisano iz filma Naše pamejnke, 2010

Pa nazaj k knjigi. V njej bomo govorili o treh skupinah ljudskih pripovedi.

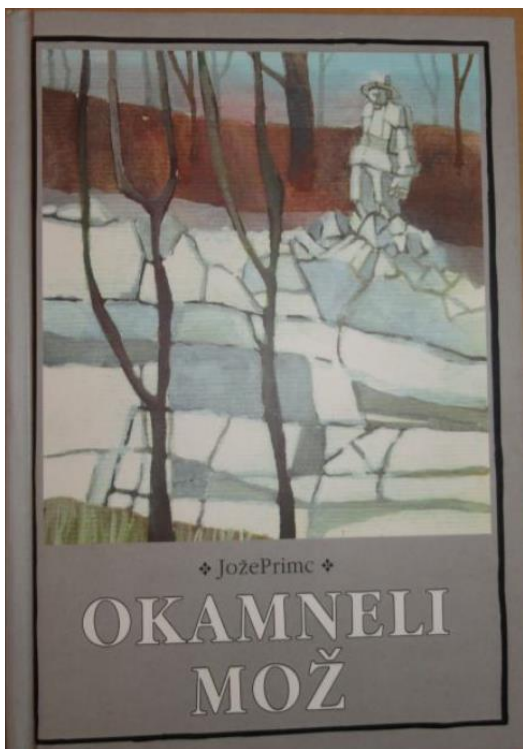
Legenda je zgodba, ki je nastala na osnovi krščanskega izročila. Za nas bodo zanimive tiste, ki so povezane s svetniki, katerim so posvečene cerkve v dolini. Svetniki so namreč v zgodovini pokristjanjevanja zavzemali prostor nekdanjih poganskih božanstev in jih nadomeščali s svojimi zgodbami. Ker so bila poganska božanstva Slovanov umeščena v prostor, je bilo potrebno navkljub drugačni filozofiji krščanske cerkve zavzeti tudi njihov prostor. Legend na terenu nismo slišali, zato smo za zgodbe svetnikov uporabili druge vire.

Bajka ali mit, katere imenovanje prihaja iz staroslovanskega izraza bajati = govoriti, čarati oz. grško mythos = beseda, pripoved, je domišljajska pripoved. Nastala je v poganski dobi, kot razlaga za nerazumljive naravne pojave. Za nas je pomembno, da je kraj dogajanja v bajki določen, čas dogajanja je le nakazan. Običajno pripoveduje o starih verovanjih, poganskih bogovih, bitjih in drugih nadnaravnih silah, ki vladajo svetu. Zaradi časovne

oddaljenosti so se bajke večinoma prelevile v pripovedke. Tudi pri nas bajke kot take ne zasledimo več.

Pripovedka je zgodba, ki se je razvila iz bajke in pripoveduje o čudnovitih dogodkih. V pripovedkah so poganski bogovi dobivali vedno bolj človeške poteze in sčasoma so jih popolnoma nadomestili domači junaki.

Največ pripovedi iz naših krajev je s pomočjo domačinov pred dobrimi tremi desetletji zbral novinar in dober poznavalec krajev in ljudi Jože Primc. V svoji knjigi z naslovom *Okamneli mož*, kateri je priložena tudi zgoščenka z delom pripovedi, je zbral ljudsko pripovedniško blago iz pokrajine ob Kolpi ali natančneje od Babnega polja in Prezida prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kuželja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada.

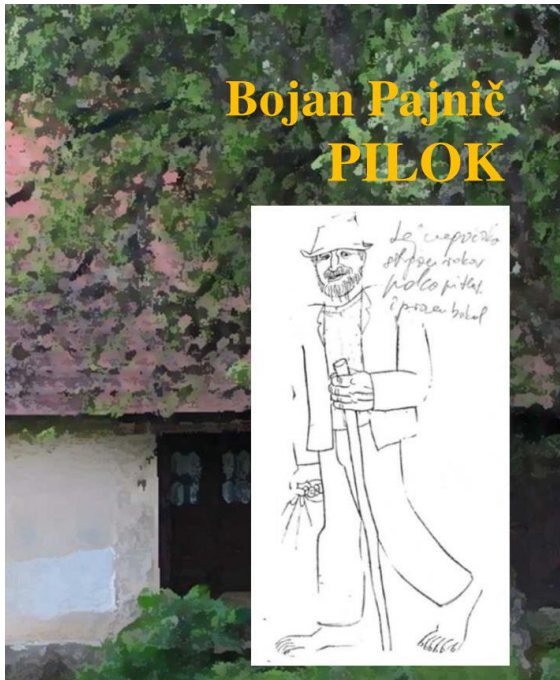
Knjiga s štiristo triintridesetimi zgodbami je obsežna, neobjavljenih naj bi ostalo še kakih dvesto petdeset pripovedi. Jože Primc je začel z zbiranjem že leta 1988, pomagali so mu učitelji po lokalnih šolah.

Kot je zapisala Marija Stanovnik, iz njegovih opisov veje nostalgичno občudovanje sveta v izginjanju. Svet na obeh straneh Kolpe, slovenski in hrvaški, je izpraznjen zaradi odseljavanja, zato je to svet usihajoče tvornosti človeka in naglega spreminjanja krajine iz kulturne, poseljene, v gozd pogrezajočo se in človekovemu bivanju neprijazne. Avtor poudarja, da so kraji na obeh straneh Kolpe do leta 1990 delovali in živeli kot povezana enota. To kaže tudi enotno folklorno izročilo in narečje, ki je na obeh straneh Kolpe in Čabranke enako. V narečju, zlasti v leksiki, so zapustile sledove bolj meje posameznih gospoštej (kočevsko, kostelsko, brodsko), zaradi različnega priseljavanja, kot pa relief.

Zgodbe, ki jih je zbral Jože Primc, so večinoma kratke; pri njem si lahko preberete o mračniku, o tem, kako je Peter Klepec prejel nadnaravno moč, o okamnelem možu, o šratlih in vilah, zviti lisici in neumnem volku, o pomenu toponimov... Nekatero od pripovedi smo vključili v knjižico, druge si lahko preberete sami.

V letu 2020 smo izdali za naš del doline pomembno knjigo Bojana Pajniča, z naslovom *Pilok*, ki je prva knjiga natisnjena v pleško-osilniškem govoru. Govori naše doline so namreč od leta 2015 vpisani v oba nacionalna registra nesnovne dediščine, Hrvaške in Slovenije. Na to smo posebej ponosni, saj smo bili iz Palčave šiške iniciatorji vpisa na obeh straneh. Na hrvaški strani pod imenom Čabarski govori, takrat kot prvi govori v nacionalnem registru iz območja Gorskega kotarja, na slovenski strani pa pod imenom Govori ob zgornji Kolpi in Čabranki. To je bil sploh prvi vpis kateregakoli govora v slovenski nacionalni register. V knjigi *Pilok* je avtor, tukajšnji domačin, zbral vrsto dramatiziranih pripovedi, ki se dogajajo v namišljeni vasi preko

celotnega leta. Opisal je številne običaje in način življenja njenih ljudi, njihovo delo, razmišljanja in tegobe. Izredno zanimivo narečno in etnološko branje, saj ga je opremil s spremnimi besedili v slovenščini in hrvaščini ter z narečno – hrvaško – slovenskimi slovarčki. Knjigo lahko v celoti najdete na dLib.si, v kateri od strokovnih knjižnic ali knjižnici v naši bližini.

Od leta 2013 do leta 2020 smo v Etnološki zbirki Palčava šiša iz Plešč izdali štiri knjige z naslovom Stavbna dediščina doline zgornje Kolpe in Čabranke, v katerih opisujemo vasi in naselja, kulturne povezave v zadnjih stoletjih in več, ter stavbno dediščino, kamor vpletamo mnogo različnih zgodb o življenju in kulturi ljudi ter zgodovinskih povezavah tega območja. V nadaljevanju iz leta 2016 je objavljen tudi daljši prispevek o svetem trikotniku v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter marsičem, kar potrjuje domnevo o slovanski poselitvi prostora. Opozorili bi še na knjižico o tradicionalnih obrteh v dolini, kjer lahko spoznamo njihov razvoj v zadnjih stoletjih. Vsa besedila raziskujejo in opozarjajo na kulturne povezave v

zgodovini s sosednjimi območji Kranjske in Hrvaške. Tudi te knjige lahko najdete na dLib.si.

Na koncu moramo omeniti še dve novejši knjigi – turistična vodnika, v katerih so bili v letu 2021 opisani izleti v naše kraje. Prva je knjiga Irene Cerar, Pravljične poti brez meja. V družinskem izletniškem vodniku so med opisanimi izleti v slovensko zamejstvo tudi tisti v Plešce, na Sveto Goro ter na izvir Kolpe. Vanj je vključila pravljico o Rezučki ohceti, za kar sem ji hvaležen. Drugo knjigo je napisal Igor Drnovšek z naslovom Najlepše stvari so blizu: 42 brezmejnih doživetij za konec tedna okoli Slovenije. Tudi v njej lahko preberete predlog za izlet v naš konec doline, a tudi nekaj o staroslovanskem svetem prostoru in mitologiji, k čemur so avtorja vzpodbudile ugotovitve naših raziskav.

OPOMBA K ZAPISOM PRIPOVEDI

V knjigi so pripovedi, ki se nahajajo v okvirjih, zapisane na različne načine.

V kolikor gre za pripoved, zapisano v slovenskem knjižnem jeziku, je ta zapisana v pokončni pisavi. Poenostavljeni narečni zapisi so različni in različno poenostavljeni, saj prihajajo iz različnih virov. Nekateri so močno poenostavljeni in so narečne le nekatere besede. Pri drugih so se študentke jezikoslovja potrudile, da so zapisi sicer poenostavljeni, a čim bolj verno sledijo narečju. V obeh primerih smo jih natisnili v ležeči pisavi.

Pripovedi, ki so zapisane v natančni transkripciji s posebnimi nabori znakov ZRCola se nahajajo v zadnjem poglavju knjige. Te bodo zanimive za vse, ki želite nekaj izbranih zapisov prebrati tako, kot so jih pripovedovali domačini.

HRVATSKO

Našo pot proti izviru Kolpe pričenjamo na parkirišču pri vasi Hrvatsko. Svoje označevalno ime je dobila zato, ker je bilo pred več stoletji to zadnje naselje v brodskem gospostvu ob Kolpi in tako na robu Hrvaške proti Kranjski, ki se je pričenjala čez Kolpo s kočevskim gospostvom. Verjetno je bila postavljena tudi zato, da je varovala Frankopansko posest, saj se proti Kolpi raztezajo rodovitna polja na mivkastih nanosih reke. Preko vasi je vodila manj frekventna tovarniška pot - v obdobjih večje vode na Kolpi so morali tovarniki iskati prehode preko Kolpe čim višje ob toku.

Hrvatsko je bilo deset let od 1735 do 1745 sedež lokalne kaplanije v sklopu župnije Brod. Do leta 1735 so spadale vasi sedanje župnije Turke v župnijo Osilnica, zato so do tega leta večinoma tam ohranjeni tudi zapisi o prebivalstvu. Leta 1745 je bil sedež kaplanije prenešen v Turke, saj so postale gospodarsko pomembnejše in večje, kasneje so postale tudi sedež župnije.

Pod upravo vaške civilne uprave *šučka* – vaškega sodnika na Hrvatskem je spadal tudi zaselek Kupari, ki ga bomo spoznali na poti proti izviru Kolpe.

Hrvatsko je postavljeno ob pobočju Dimovca in se s starejšimi hišami razteza ob poti, ki je nekoč vodila skozi naselje.

Cerkev je stara zgradba, vsaj iz leta 1735. Njena arhitektura je enostavna, z zvonikom na preslico, enako kot vse starejše cerkvice vse do Bele krajine. V 1890-ih je bila notranjost opremljena z novimi oltarji in oltarnimi podobami, ki jih je izdelal slikar in kipar iz Osilnice – Peter Rutar. V Cerknem leta 1856 rojeni in v Idriji in na Tirolskem šolani mojster je v dolini prva

dela izvedel iz Plešč, kjer je živel nekaj let, se poročil in dobil prve tri otroke, nato se je leta 1886 preselil v Osilnico. Tam je izdelal glavni oltar v župnijski cerkvi Petra in Pavla in s pomočniki nadaljeval delo po cerkvah v dolini – Bosljiva Loka, Turke, Kuželj, Lešnica, Brod Moravice in naprej globoko v Hrvaško. Umrli je v Osilnici leta 1948.

Za cerkvijo je pokopališče. Pred njo in na polju lahko vidimo dve lepo vzdrževani poslikani pločevinasti razpeli, kot so bila običajna tudi drugod po dolini še pred nekaj desetletji. Njihov prvi izdelovalec je bila verjetno delavnica podobarja Petra Rutarja iz Osilnice.

Proti Kolpi se raztezajo rodovitna polja, kjer je nekoč rastla večinoma koruza. Domačini so še obdržali običaj, da po oranju na njivi zataknejo iz cvetja in trav spleten šopek ali križec. Del vaških polj se nahaja tudi nad mostom pri izlivu Čabranke. Trave za pašo in sena je zaradi omejenega prostora primanjkovalo, zato so imeli vaščani košenice višje nad cerkvijo proti Dimovcu, tudi proti vrhu, pasli so ob Kolpi navzgor, skoraj do Razlog. Tudi tam so imeli svoje laze in senike.

V vasi ob natančnem pregledu lahko zasledimo nekaj hiš starejše zasnove, ki so bile pred stoletji postavljene pravokotno na pot. V 19. in 20. stoletju so se vse obrnile z vzdolžno fasado vzporedno na ulico. Na Hrvatskem smo slišali za običaj, povezan z gradnjo hiše. Pod enega od vogalov so za srečo v domu in zaščito pred slabim obvezno vzdali stekleničko žegnane vode.

Nekoč so otroci hodili v osnovno šolo večinoma v Osilnico, tja so hodili tudi k maši in v trgovino. Sedaj hodijo v Plešče. Hrvatsko in Osilnica pa sta še vedno močno povezana.

1.

CERKEV SV. FLORJANA NA HRVATSKEM

Cerkev svetega Florjana je postavljena na pomolu nad dolino, ki je bil zanimiv verjetno tudi starim Slovanom. Z njega se namreč vidijo vse tri njihove svete točke v prostoru, ki smo jih omenili v predgovoru. Zato domnevamo, da je cerkev zasedla starejše obredno mesto, ki so ga morda uporabljali tudi osilničani. Osilnica je namreč postavljena v "senci", iz katere naj bi tudi izhajalo njeno ime, saj se iz naselja ne vidi točke Peruna oz. njegovega namestnika Kresnika, mitološkega kralja lokalne skupnosti v dolini, Kraljevega vrha. Za pregled nad vsemi tremi svetimi mesti se je bilo potrebno na levem bregu povzpeti kar na vrh Kostevca nad Osilnico.

Cerkev na Hrvatskem je zanimiva, ker je bila to nekoč na hrvaški strani najstarejša cerkev nad Brodom. Vsi domačini jo poznajo kot cerkev, posvečeno svetemu Roku, čeprav je uradno njen patronim sveti Florjan. Sveti Rok je bil za zaključene skupnosti pomemben svetnik, ker je bil zavetnik proti nalezljivim boleznim, ki so v stoletjih velikokrat pestile domačine.

Pa pogledjmo kaj pravi legenda o svetem Roku, kot smo jo povzeli iz različnih virov.

LEGENDA O SVETEM ROKU

Rojen naj bi bil v Montpellieru v Franciji in je sin starega in plemenitega guvernerja tega mesta. Rokovo rojstvo je veljalo za čudež, saj je bila njegova mati nerodovitna, dokler ni molila k Devici Mariji. Čudežno zaznamovan od rojstva z rdečim križem na prsih, ki je rasel kot on, je zgodaj začel kazati strogi asketizem in veliko pobožnost in se je ob dnevih, ko se je njegova pobožna mati dvakrat v tednu postila, postil od materinega mleka tudi blaženi otrok Rok. Po smrti svojih staršev v svojem dvajsetem letu je razdelil vse svoje veliko premoženje med reveže – čeprav ga je oče na smrtni postelji posvetil za guvernerja Montpellierja – in se odpravil kot romar v Rim.

Ko je prišel v Italijo med epidemijo kuge, je skrbel za bolnike v javnih bolnišnicah in naj bi z molitvijo in znamenjem križa in dotikom roke opravil številna čudežna ozdravljenja. Ko je sam zbolel, so ga izgnali iz mesta, umaknil se je v gozd, kjer si je naredil kočo iz vejevja in listja, ki jo je čudežno oskrboval z vodo izvir, ki je nastal v kraju. Umrl bi, če ga pes plemiča ne bi oskrboval s kruhom in mu oblizoval rane ter jih ozdravil. Ko se je vrnil v Montpellier, so ga zaprli kot vohuna in je v ječi umrl.

Ljudje verjamejo, da kdor krotko prosi svetega Roka za pomoč, ne bo prizadet s kugo.

Povzeto po <https://svetniki.org/sveti-rok-romar-spokornik/>

Sveti Rok je torej pomemben zavetnik proti kužnim boleznim, za zdravje in s tem ohranitev neke skupnosti, zato ima pri nas njegovo svetišče vsaka nekdanja samostojna

skupnost – srednjeveška župa. V dolini na Hrvaškem je bilo to svetišče v župi Osilnica, naslednje izza Svete Gore pri Gerovem v župi Gerovo. V letih Covida je njegov kip dobil še marsikateri oltar, ki ga do sedaj ni imel, tako na primer pleški. Na pleškem glavnem oltarju je bil dodan istočasno z Janezom Krstnikom.

Nekaj podobnosti v življenju Svetega Roka lahko najdemo tudi s slovanskim Kresnikom, katerega vrh (Kraljev vrh) vidimo od vhoda v cerkev. Tudi njegovo rojstvo je bilo povezano s čudežem. Perunova žena Mokoš (oče in mati sta bila torej plemenitega porekla) naj bi ga nosila celih devet let, a ga ni mogla roditi, dokler ji pri tem ni pomagal sam bog nebesnih sil, gromovnik Perun. Kresnik je Perunov namestnik na zemlji, kralj. Tudi Kresnik pomaga ljudem in skrbi za dobrobit lokalne skupnosti. Za svojega pomočnika ima štirioklega psa, o katerem bo še govora v nadaljevanju pri Pasji steni.

Med najbolj čaščene in znane ljudske svetnike pri nas spada tudi sveti Florjan. O življenju svetega Florjana, ki je uradni zavetnik cerkve na Hrvaškem, se ve le malo zanesljivega, nekaj tega je zapisano v spodnji legendi o njegovem življenju.

LEGENDA O SVETEM FLORJANU

Menda se je rodil v bližini današnjega Dunaja. Po rimskem svetniškem koledarju je bil rimski uradnik v mestu Celtium, v današnjem St. Pöltnu. Med preganjanjem kristjanov za časa cesarja Dioklecijana je bilo ukazano, da mora vsak darovati rimskim poganskim bogovom ali pa umreti. Florjan je bil tisto leto kot vojaški uradnik pri posadki v Lauriacu (v današnjem Lorchu pri Linzu). Ko je izvedel, da tudi v njegovem domačem okraju lovijo kristjane, se je vrnil v mesto, da bi preplašenim kristjanom vlil poguma s svojim zgledom.

Ko se je vračal, je srečal četo vojakov, ki so lovili kristjane. Ni želel darovati poganskim bogovom, temveč je priznal svoje krščansko prepričanje. Prebičali so ga in mu z ostrim železjem trgali meso s pleč. To mučenje je pogumno prestal. Tedaj je cesarski namestnik odločil, naj ga vržejo v reko Enns. Vojaki so mu okoli vratu navezali težak kamen in ga vrgli v valove narasle reke. Legenda pravi, da je Florjan klečal ob rečnem bregu in molil, nobeden izmed vojakov pa si ga ni upal potisniti v globoko vodo. Nenadoma se je do njega prerinil mlad človek in ga sunil, da se je zvrnil v reko. Ko se je surovež nagnil čez ograjo mostu, da bi videl utapljaljivega se Florjana, je oslepel. Telo mučenca Florjana so pokopali verniki. Pozneje so nad njegovim grobom sezidali kapelo, okoli katere je zraslo naselje in v bližini benediktinski samostan.

Po <https://www.roman-catholic-saints.com/saint-roch.html>

Znani slovenski narodopisec Niko Kuret pa je menil, da je sveti Florjan izrinil pogansko vodno božanstvo, ki je skrbelo za rodovitnost zemlje. In zemlja pri Hrvaškem in Osilnici je rodovitna zaradi nanosov Kolpe. Šele kasneje naj bi se začeli svetemu Florjanu priporočati za pomoč pri požarih.

OB KOLPI

Iz Hrvaškega krenemo po cesti navzgor ob Kolpi. Nad vasjo, kjer se Kolpa malo umiri, so imeli pred izgradnjo mostu za prevoz preko reke privezan čoln, zato se temu predelu reče *Čounišče*. V Kolpi so ljudje vedno lovili tudi ribe, a včasih so ujeli še kaj drugega.

ŠKRATA SO VJELI

Včasih so na Koupi lovili ribe s sakom. Nekoč jih je bilo na takem ribolovu več. Zgrabili so sak in ga vlejkle. V sak pa se je ujel škrat – šratličak po domači. Govorilu je ko čouvek. Morali so ga vreč nazaj v Koupo. Biu je velik približno dvajset centimetrov. Vejste, včasih so domačini vlejkle mrežje po Koupi, šele po vojni so tak ribolov prepovedali.

Povedal Štefan Žagar, roj. 1925, Osilnica
J.Princ: Okamneli mož, str. 149

Ob poti naprej kmalu nad cesto zagledamo črne stene škrlivca, ki jih ponekod zaradi zaščite ceste žal prekriva plast betona.

Črne stene so na nekaj mestih ena od značilnosti Dimovca, okoli katerega se kot kača ovija Kolpa. Dimovec je poseben še po nečem. Njegov vrh je udrt. In prav te njegove značilnosti so izgleda pripeljale stare Slovane do tega, da so vanj umestili mitološki vrtinec - *virej*, v katerem se vrtijo duše umrlih. Verjeli so, da duše nimajo le ljudje, temveč tudi živali. Duše so v vrtincu ostajale, dokler so bile spravljene s svetom živih, če je bilo življenje na tem svetu uravnovešeno in v primeru, če so jim živi ob primernih časih, posebno v zimskem delu leta, izkazovali spoštovanje z darovi. V kolikor ravnovesja ni bilo ali so se jim živi s svojimi dejanji zamerili, so se lahko iz vrtinca tudi vrnile na ta svet in nanj prinašale različne težave in tegobe. Tako kot *cuprnice*.

Zato ni nenavadno, če so si ljudje z drugega brega Kolpe pripovedovali, da na vrhu Dimovca plešejo coprnice svoj coprniški tanc. Coprnice v mitologiji velikokrat povezujejo prav z dušami umrlih. Prav tako kot duše mrtvih znajo biti včasih precej neugodne.

VIDEL SEM COPRNICE

Videl sem coprnice, in to ne le enkrat. Če jih ne bi videl, če bi mi drugi o tem pravil, ne bi verjel.

Videl sem lučke, ki so se sprehajale in spreletavale okoli. Največkrat so plesale nad Kolpo. Iz višine so se zelo hitro spustile do Kolpe in se celo namočile v vodo, nato pa spet hitro švignile v višave. Tako letanje in namakanje čarovnic je trajalo dolgo v noč. Ljudje so takrat vedno dejali: "*Glejte, cuprnice!*"

Povedal Anton Janež, roj. 1923, Osilnica
J.Princ: Okamneli mož, str. 195

Na prehodih iz vasi se je pojavljalo tudi drugo bitje, ki ga še nismo omenjali – *Mračnik*. Bil je gromozanski, višji od hiše, črn in z velikim klobukom. Strašil je otroke in mladce, ki so zvečer in ponoči pohajali okoli. Lahko se ti je obesil za vrat in te tlačil, da si se še komaj premikal. Nekatera srečanja so se slabo končala, tudi tisto iz Podgore na drugi strani Dimovca.

UMRL ZARADI MRAČNIKA

Mračnik je imel navado, da je mučil ljudi, katere je zalotil ponoči zunaj, izven njihovega doma. Najpogosteje jim je zlezal na hrbet ali za vrat in so ga morali nositi.

Nekoč je mračnik jahal nekoga iz Podgore. Fant je prišel domov ves izmučen in prestrašen. Kmalu nato je umrl.

Zaradi mračnikov, coprnice in škratov ljudje pod Loško steno nismo ponoči kaj dosti hodili okoli. Ven smo se odpravili le, če je bilo zelo nujno.

Povedal Tone Šercer, roj. 1932, Ložac
J.Princ: Okamneli mož, str. 134

2.

ČRNE STENE

Naša prva postaja na poti bo pri črnih stenah, ob sadovnjaku, ki še vedno stoji, zasajen z novimi drevesi. Tu so si domačini pripovedovali tole pripovedko.

SVITČEV VRT

Nekoč, davno nazaj so v dolini imeli človeka, ki je bil študiran mož, naj bi se šolal celo za duhovnika. Ko se je na stara leta vrnil domov, je hodil s Svetim pismom v sadovnjak ob Kolpi, tu je imel postavljeno klop in mizo. Cele dneve je bral ter se pogovarjal s samim seboj. Ljudje so ga čudno gledali, se mu smejali in si mislili, da je čuden.

Pa se je nek mož Petre, trgovec, ki se je spoznal na take zadeve, odločil, da stvari pride do dna. Stopil je do njega in ga vprašal, s kom se vendar cele dneve pogovarja - *devani*.

»Pa s kokon se zdej vi *devanište*?«

»Zdej jez pravin zoz Marico, tojo tadrügo

sosejdo.«

»Káko z njo *devaniste*, kad je vona *vmarla* pred petnajst lejt?«

Rječē: »Čēš ti nekaj poglidat? Zdej bon jez tjebi nekaj pokazo, kaj nisen nikome pokazo. Stani mi na pavoc moje noge lejve, pa boš vido, kaj se bo dogodivo.«

A von mu je stov na pavoc i va ten momenti kraj se je *pópno* premeniv, kogód je bvo nekada pred pideset lejt, *une* stare hiše. Gleja tan: »Pa tu je naša krava Lisa. Trijeset lejt ni bvo te krave.« Tan vide oviga *sosejda*, koji je *vmar* pred dvajset lejt. Hudi, okuli gre.

»Vidiš? Jəz živim f ten sveti. Ja te lüdi vidin, kok je povk *mjene*.«

I sad Peter zove tan *sosejda*: »Matija!«

Matija ništa.

A ovaj rječē: »Matija!«

Matija se je *nòzaj* obərniv: »A ti si tok te?«

»Viš to? Ja se ž *njime* *devanin*, *sámo* *íman* ja to muć, a vi mislite, da sen jəz *bedast*.«

In ko je Petre dal nogo stran, je spet vse izginiło.

Meni je pa oče povedal še drugo stvar o njem. Da je bila nekoč strašna suša v tistem kraju. In je človek rekel, da bo naredil dež. A Osilničani so ga jemeli za slabega in so ga strašno *špotali*. In reče on, zdaj boste videli. Spravite si seno in bomo jutri naredili dež. Lepo vreme je bilo, a zjutraj kot da sonce žalostno sveti, pridejo oblaki in ko je to začelo padat, je vse namočilo. Ampak samo do Kolpe. Osilničani seno grabijo na suhem in gledajo, kaj se to dogaja, a na Hrvatskem je namočilo vse. Drugič je pa naredil drugo stvar. Ko so Osilničani sušili seno, je tako padel dež, da jim je vse namočilo, na Hrvatskem pa ni padla niti kaplja. Zato so se ga ljudje bali. Eni so mu rekli *svitac*.

Pripovedoval D.Tomac, Razloge, 2019

Zgodba na tem kraju je za nas zanimiva, ker opominja na svet mrtvih pod črnimi skalami Dimovca in na to, da so naši predniki verovali v vzporeden svet mrtvih, kjer so bivale duše ljudi in živali. Med običajnimi ljudmi pa so živeli nekateri, ki so imeli posebne moči in sposobnosti, da komunicirajo s svetom mrtvih ali da lahko počenjajo tudi stvari, za katere so potrebne nadnaravne moči.

Podobno mesto kot tu lahko najdete ob pleškem zgornjem polju, kjer so črne skale iz škrljavca na Veričku – vrtinčastem tolmunu pod Črnim vrhom. Tam na Čabranki nekoč ni bilo dovoljeno kopanje domačinom, saj so verjeli, da jih lahko voda povleče pod črne stene - v svet mrtvih, ki se vrtinči pod Črnim vrhom. Tudi prepovedi so eno od najbolj trdovratnih izročil, ki se ne pozabi.

OSILNICA

Na poti naprej ob Kolpi preko reke vidimo cerkev svetega Petra in Pavla v Osilnici, do tja od Kolpe pa široko polje. To polje je

nekoč prepredala Čabranka, pred štirimi in več stoletji imenovana še Osiunica, ki so jo ljudje sčasoma odrinili v breg in ji omejili strugo.

Osilnica je bila več stoletij središče doline in sedež srednjeveške upravne enote - župe. Prvi duhovnik tu je omenjen že leta 1363.

Velik praznik v Osilnici je Petruvu, 29. junija. To je poletni praznik, sredi zorenja žit. Rž je običajno takrat že zrela, začenjajo se poletne vročine. Kot ugotavlja narodoslovec Niko Kuret, se je čaščenje božanstva, ki se je moralo umakniti svetemu Petru, prepletalo s čaščenjem Sonca, kateremu je bilo treba v tem času zažigati obredne ognje. Temu božanstvu pa so darovali tudi živali.

Na obeh straneh Kolpe so nekoč proslavljali poletni praznik s kresom in *kresnicami* – mladimi dekleti, ki so se na kresni večer udeležile kresovanja. Ob kresu so plesala v kolu, nato pa v spremstvu muzikanta, ki je na glasbilo spremljal njihovo petje, odšla po poljih in na ta način obredno blagoslavljal polja. Na hrvaškem bregu Kolpe, verjetno na Hrvatskem je bila pred drugo svetovno vojno zabeležena spodnja pesem, ki so jo pele kresnice, ko so obiskovale hiše.

*Bog daj, Bog daj, dobro večer,
gospodinam, gospodarjem,
mi smo nocoj rano stali,
rano stali, malo spali,
vaše polje varovali;
varuj, varuj Bog Marija
sveti Ivan Kresnik božji,
da b'se božje sprebudili,
da b' nas lepo obdelili,
z enim darom al pa z dvemi
al pa z vsemi štermi.
Pojte, pojte poiskati,
če nam misliš kaj dati,
ak pa nečte nič nam dati,*

*čmo vam gospodarja vkrasti,
na zelen travnik odpeljati,
na pisan stolček posaditi,
mi ga čemo tak vrediti,
da ne bo mogle nazaj priti.
Bog je z nami, tudi z vami,
daj Marija dobro leto,
sveti Ivan Kresnik božji.
Mi se od vas odločimo
in vas Bogu naročimo
in svetemu Florijanu,
ki poštene hiše varje.*

Po rokopisu I.Malnarja, onstran Kolpe - verjetno na Hrvatskem, iz zapuščine J. Štreklja, dlib.si

Za primerjavo dodajmo še pesem, kot je bila zapisana ob isti priložnosti čez Kolpo, v Osilnici. To Osilničani pojejo na prireditvi še danes.

*Bog daj, Bog daj, dobro večer,
gospodini z gospodarjem,
da b'se božje sprebudili,
da b'nas lepo obdarili.
Mi smo nocoj rano stali,
rano stali, malo spali,
vaše polje varovali.
Dajte, dajte štiri jajca,
štiri jajca, žlico masla,
žlico masla, skledo moke,
skledo moke, baro vina,
baro vina, petelina.
Ak' nam misliš kaj dati,
nam pojte hitro poiskati,
če pa nečte vsega dati,
čmo vam gospodarja vkrasti,
na zelen travnik odpeljati,
na pisan stolček posaditi,
z njim se malo poiigrati,
koker mati s tem detetom,
koker kravca s tem teletom,
kakor ovca s tem jagnjetom.
Lepa hvala tega dara,
tega dara doma nemam.
Daj Marija dobro leto,
sveti Ivan Kresnik Božji.
Mi se od vas odločimo*

in vas Bogu izročimo.

Po rokopisu I.Malnarja, Osilnica, iz zapuščine J. Štreklja, dlib.si

Poletni praznik *Petruvu* v Osilnici je imel še eno posebnost. Ob proslavljanju so Osilničani po pripovedovanju na ognju vrteli zaklanega vola. Morda je vol, ki so ga zadnjič pekli v 1990-ih letih, spomin na darovanje staremu božanstvu, katerega sveta žival je bil prav vol. Tako božanstvo pri Slovanih je bil Perun in njegov namestnik Krsnik – Kresnik, ki je bil mitološki kralj lokalne skupnosti.

V 15. in 16. stoletju so sem prihajali Turki na svojih roparskih pohodih in okoli leta 1528 celo vdrli v tabor, ki je bil zgrajen okoli nekdanje cerkve.

OSILNICA IN OVES

V Osilnici je bila ena majhna cerkvica, okoli pa je imela zid, tabor, da je bila ograjena proti Turkom. Potem pa so napravili veliko cerkev...

Za časa turških vpadov so prišli Turki tudi do Osilnice in so zasedli tabor in cerkev. Na oltarju osilniške cerkve so dali konjem oves zobat. Take turške bande so včasih sem prihajale. Pobirali so tudi fantiče, stare deset, dvanajset let in jih izurili za vojake – janičarje, ki so bili še hujši od samih Turkov.

No, in od takrat, ko so Turki dajali na oltarju konjem oves zobat, se ta kraj imenuje Osilnica, po naše *Uosivnica*, kar pride iz besede oves - *uoves*.

Povedal Jože Štimec, roj. 1904
Okamneli mož, str. 301

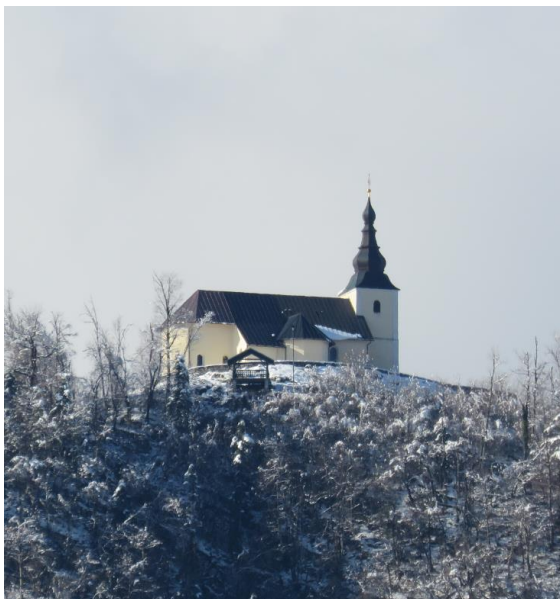
Omenili smo že, da je v Osilnici od leta 1886 do njegove smrti 1948. leta delovala delavnica slikarja in kiparja Petra Rutarja. Ta je s svojimi deli, posebno v času do konca prve svetovne vojne, ambiciozno opremljala številne cerkve v dolini in nad

njo ter še dlje po Hrvaški, manj po Sloveniji. Njegovo delo je nadaljeval zet Josip Jarm, ki se je v delavnici zaposlil kot rezbar. Rutarjev vnuk je bil Stane Jarm, znan slovenski kipar v lesu, ki je živel v Kočevju.

SVETA GORA

Za Osilnico na hribu se lepo vidi romarska cerkev na Sveti Gori, sedanja zgradba je bila verjetno postavljena v 18. stoletju, od takrat je tudi glavni oltar. To Marijino svetišče je bilo nekoč eno od najpomembnejših romarskih poti za številne vernike, ki so sem prihajali častit Mater Božjo Karmelsko.

Slikovit opis legende o nastanku tega svetišča je bil leta 1857 objavljen v hrvaškem časopisu.

NASTANEK SVETIŠČA NA SVETI GORI

U starodavno dakle vreme na onom mestu, gde sada krasna sveto – gorska cerkva stoji, pribit biaše na jednoj jeli kip

preodičene Matere Božje Marije, pred kojim pobožni čobani, kad bi se njihove ovce pasle, svoju pobožnost overšavati, i vruća serdca svoga ćućenja uzvišenoj Cesarici nebeskoj odkrivali običavahu. Jednom došavše ovčice pred ovaj kip, kano da razum imadu, i poznadu Onu, pred kojom se najuzvišeniji angeoski duhovi klanjaju, prignu kolena svoja do zemlje, priklone glave i klanjati se počmu. Začuđeni pastiri počmu ovce terati, šibam goniti – ali sve zaludo; one kano da su odervenile nemiću se ni s mesta. Strah zauzme pastire, te ostavivši stado u gori, dolete kući, i gerovskom župniku viđeno čudo pripovedati stanu. Ode župnik glavom s velikim množivom puka na Svetu Goru, i našavši krotke ovčice pred kipom Majke Božje klečeće, spozna čudo, i pomisliv, da bi tako čudotvorni kip pristojnije mesto zadobit morao, odbije ga zato s jele, i u Gerovo u župnu cerkvu donese. Kad sutradan dojde župnik u cerkvu, nenađe više kipa, jer je nepoznatim načinom bio iznova prenesen na prvašnje mesto. Tri puta ga donese u Gerovo – tri puta premesti se on u goru. Dok napokon župnik i isti puk spoznavši želju Matere Božje, da ne Gerovo, već visoku i zaraštenu ovu glavicu odabrala si je za mesto prebivanja svoga, počmu onde zidati malu cerkvicu, dok je kašnje sve malo po malo sadašnji oblik zadobila. Ovo, kako rekoħ, pripoveda se u narodu o postanku cerkve i svetosti pomenutog mesta.

Zagrebački katolički list, 24. listopad 1857

Zanimivo pri tej ljudski legendi je, da praktično enaka legenda o ovčicah, ki so klečale pred kipom Matere Božje, premeščanju kipa in vračanju na mesto, kjer je kasneje zgrajena cerkev, govori tudi o nastanku mnogo bolj znane božje poti na

Svetih Višarjah. Gre za zanimiv prenos izročila, ki govori o tem, da so se z romarji prenašale tudi zgodbe in kulturne ter druge življenske izkušnje iz precej oddaljenih krajev.

Svetišče na Sveti Gori je postavljeno nad prepadne stene in nad izvir Gerovčice, podobno kot marsikatero svetišče ženskih božanstev v prostorih z indoevropsko kulturno tradicijo.

Na Sveti Gori se je nekoč ob romanjih tudi plesalo v čast Materi Božji. Plesi na romanju za malo mašo so bili znani še pred drugo svetovno vojno. O plesih govori zanimiv zapis iz slavja na Sveti Gori, objavljen v ljubljanskem časopisu iz sredine 19. stoletja.

SVETA GORA NA HRVAŠKEM

... Tukaj ob shodih vidiš šege in navade naših bratov Horvatov; vidiš dosti pobožnosti, dosti pa tudi smešnosti. Vidil sem, kako je trudna stara babela v čast majki Božji tancala, ko je drug možicelj na meh tudlov; pa tudi godci se nahajajo na tej Božji poti, ki jo po dokončani cerkveni službi režejo, da je kaj, mladina pa vse sploh tanca ali pleše in raja. Ali niso to še ostanki ajdovskih časov, kakor je še marsikaj drugih?

Kmetijske in rokodelske novice, 1860, str. 219

Od cerkvenih slavij, ki so se nekoč na Sveti Gori vrstila vse od pomladi, ko se je narava prebujala, pa do pozne jeseni, sta žal ostali le še dve. Največje je za Malo mašo, praznik rojstva Device Marije, 8. septembra. Nekaj dni po njem je glavno romanje na Goro. Zaradi istočasnih romanj na bolj obiskani Trsat je bilo tu premaknjeno za teden dni. Drugo slavje je Velika maša - Marijino vnebovzetje, 15. avgusta. Nekoč je bilo zadnje romanje v letu vezano na Zahvalno nedeljo pred

Vsemi Svetimi, ko so romarji prinašali na Sveto Goro obilne darove v obliki različnih poljskih pridelkov, vseh vrst žita, volne, lan, čebelji vosek, maslo in ostalo. Romarji so prihajali iz kar šestih škofij: domače senjsko-modruške, zagrebške, krške, ljubljanske, tržaške in poreške.

O zanimivi prigodi ob molitvi na Sveti Gori, kamor so domačini v nekoč vedno odprto cerkev prihajali s priprošnjami ob različnih tegobah, govori naslednja pripoved, ki sem jo slišal tudi na Pleščih.

ŽIVI VEN, MRTVI NOT

Od mojega moža mati je bila ožinena pod Svito Goro. Zato je večkrat hodila gor, k Materi Božji molit.

Enkrat so šle gori s susedo. Šle so molit, k so ble pobužne. So molile in molile. Polej so šle še uokuli useh oltarjev in so spet molile in molile. Polej pa so stale ena polek druge na sred cirkve in so spet molile in molile in se zahvalevale:

“Žalostna Mati Božja, čuvaj nas” in še drugu.

Tam, sredi cerkve, so še dougu stale in molile. Polej pa je naenkrat samu palu. Ena je doletejla sm, druga tam. Bile so strašno u strahu, kaj je blu tu. Pa tam nejsa neč spraševale ena drugo, kar šle so damu. Polej so pršle že duli na pole, do šiš in šele tam je ena vprašala:

“Mati, ste vi slišali?”

“Sm.”

“Kaj vi vejste kaj je blu tu?”

Obedve so zdaj povejdale, da so slišale guas, k je šrajou:

“Žive ven, pa mrtve not!”

Ta guas je tu rjekeu zatu, ku so se predougu zadržale u cirkvi. Vura je bua že uokuli enajstih punoč.

Unkrat je bua maša za mrtve. So še virvali.

Povedala Vincencija Turk, r.1907, Fažonci

Iz J.Primc, Okamneli mož, str. 76

O starosti krščanskega svetišča ne vemo kaj dosti, razen uradnega, da naj bi bilo v osnovi »zelo staro«. Domnevamo pa, da so v okolici nekoč častili tudi črno Marijo. Prav od njenega domnevnega svetišča na Voučji jami so pripovedovali o vilah, ki so ljudem *šrajale* – napovedovale, kdaj je potrebno delati na poljih: »*Koplite, uorite, sejajte. Zdej so pravi časi. Uorjite, sadite, sejajte. Zdej so zlati hipi ji časi.*» (Kovač, 1987, str. 32).

Sveta Gora je za naše kraje tako pomembna točka, da tudi Peter Klepec ni mogel ostati brez zgodbice, ki bi ga vezala nanjo. Ta se nahaja v neobjavljenem rokopisu Nikole Bonifačiča Rožina »Hrvatske narodne pjesme, običaji i priče kotara Delnice«, ki ga hranijo v Inštitutu za etnologijo in folkloristiko v Zagrebu. Zapis je izbrskala etnologinja Ivana Šarić Žic iz Zgodovinskega muzeja na Reki, ko sva leta 2021 pripravljala razstavo o Sveti Gori na skednju Palčave šiše. V rokopisu se nahaja tudi zapis o postavitvi cerkve, ki ga je pisal takratni čabarski učenec. Njen nastanek je tu vezan na Petra Klepca.

PITER KLJEP'Č JI CIRKU NA SVITE GORE

Da je biu an fantek mičken, a drugi pa jačji, pa so ga toukli. Zdaj so ankrat krave pasle. Piter Kljpec je dabi u ano žjeno f huade spat. Ten se je žjena prebediva, pa je prašava, du je tu senjco naridu. Uon se je javu, da je uon. Ta žjena ga je prašava, kaj be rat. Uon je riku, de be rat, da je jak. Uona mu je rjekua, da nai gri hujo spulet. Uon je šu, pa je potignu najdebiljo hujo, pa jo odnisu damu. Je to hujo so tri kret prežagali i onda potesali ji dejli za gredo pod hišo.

Ke je Piter Kljpec biu več star so to gredo spit tri pute pretesali, de je bua tritje put še za gredo pot hišo. Tu je buo na svite Gare blizo Girova, Malga uoga.

Je to bila Majka Božja, ji tan so teste cajt puali cirku naredile.

Prirajeno po zapisu Emila Klepca, Čabar, 1953

Pod Sveto Goro je na južni strani jama z okroglim vhodom, o kateri je ohranjena nenavadna zgodba, ki mi jo je pripovedovala stara mama v Plešcih. To je verjetno ena od pripovedi z najstarejšimi koreninami.

BABA POŽRUA DEJTE

Če greš zās Zamusta do svedua po cejste gure, uahku pod Svito Goro videš ano jamo zās uokruglen vhodom.

Fčaseh so stare ledi prpavdivale, da so v uneh cajteh, dougu nāzaj, v dolino prhajale Turke. Pregajnale so ledi, jih uavile ji rupale sako jako blagu. Radi tega so se ledi pred nime skrivale v šume po jamah. Tude v jamo pod Svito Goro naj be se skriu ana Baba zās svojin majhnin detiton. Turke pa se dougu nejsu vmāknile z doline, tok da nej jemejua neč več za pajest. Na kraje je požrua svoji dejte. Pravejo, da so še se stejne v jame rdiče uod neguve krvi.

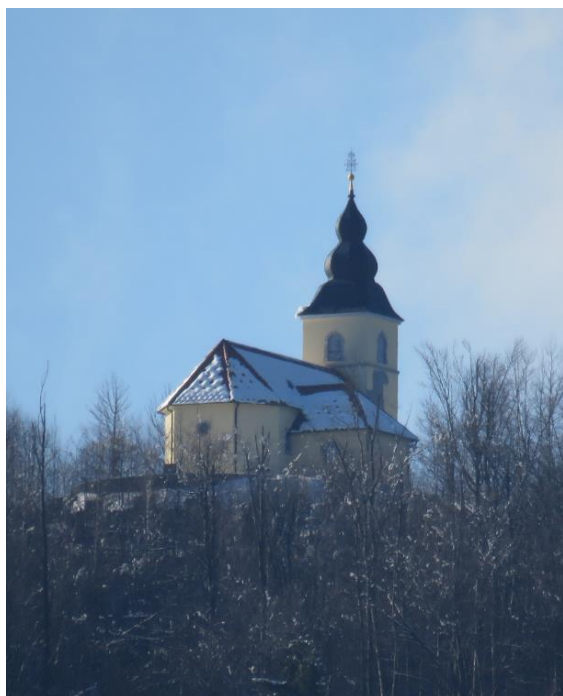
Po pripovedi Berte Čop, r.1909, Plešce

Če ponovimo: »Domačini v Plešcih so pripovedovali, da so v starih časih v dolino prihajali Turki ropat ljudi in so se ti zato pred njimi skrivali v gozdu in jamah. Tudi v jamo pod Sveto Goro se je nekoč skrila Baba z malim dojenčkom. Ker pa se Turki zelo dolgo niso umaknili iz doline, ji je zmanjkalo vse hrane. Ker ni imela drugega, je na koncu požrla svojega otroka. Zato so v jami še vedno vse stene rdeče od njegove krvi.«

Nenavadna zgodba, ki ima morda zelo staro osnovo, še iz mlajše kamene dobe. To je pripoved o ženskem božanstvu - *Babi*, ki daje, ustvarja življenje, a ga kot mitološka

mati, če je to potrebno za nadaljevanje in ravnotežje na svetu, tudi vzame oziroma pravilneje rečeno žrtvuje. In o božjih dejanjih človek ne more in ne sme soditi!

CERKEV SVETEGA LENARTA NA HRIBU

Levo od Svete Gore ste morda prej opazili še drugo cerkev na sosednjem hribu z zaselki pod skupnim imenom Hrib. Tudi ime Hrib je povedno, saj so ga zaselkom tam okoli nekoč dali slovenski naseljenci. Cerkevnega zaščitnika Svetega Lenarta tu omenjamo zato, ker tudi ta govori o posledicah turškega ropanja v dolini in nad njo. Cerkve so Svetemu Lenartu posvečali veliko v 17. stoletju, ko so tudi v naše kraje vdirale skupine turških obmejnih enot – martolozov. Ti so po podeželju lovili ljudi in jih prodajali v turško sužnost. Sveti Lenart je namreč zaščitnik jetnikov.

Tudi oltarje v tej cerkvi je v 1880-ih letih prenavljal in dodelal mojster slikar in kipar Peter Rutar iz Osilnice, tako kot v Osilnici

in na Hrvaškem. Tedaj je nekaj let stanoval še v Plešcih, kjer se je poročil.

LEGENDA O SVETEM LENARTU

Po legendi naj bi se sv. Lenart rodil okoli leta 500 v Orleansu v plemiški družini. Vzgajali so ga za viteza, a je kasneje postal svetovalec krščanskega kralja. Na njegov dvor je zahajal tudi reimski nadškof, ki je sv. Lenarta seznanil s krščanstvom in ga krstil.

Sv. Lenart je kasneje postal puščavnik v gozdu blizu Limogesu v Franciji. V svoji puščavniški celici je molil in živel spokorno samotarsko življenje. Postal naj bi škof, a se je odločil, da bo ostal puščavnik. K njemu so prihajali številni iskalci pomoči; pridigal je in zdravil.

Še posebno skrb pa je imel za jetnike. Za mnoge je pri kralju dosegel izpustitev. Včasih so jetniki zgolj izgovarjali njegovo ime in okovi so jim odpadli. Le te so potem prinesli sv. Lenartu v njegovo puščavniško celico.

Po <https://portal.pridi.com/dogodek/sv-lenart>

Če boste imeli po obisku izvira Kolpe čas, se zapeljite do cerkve na Hribu ali na Sveti Gori in si oglejte dolino še z vrha. Če bi želeli doživeti naravo od blizu, na Hribu lahko prespite v prav posebnem robinzonskem kempu in nadaljujete s spoznavanjem naših krajev še kak dan ali dva. Poskusite kozji sir in mleko, se sprehodite z biologinjo po bližnjih gozdovih, spoznate tukajšnje rastlinje in živalstvo ali kaj podobnega.

3.

JEZIRCE

Kakih petdeset metrov pred odcepom za Razloge je nekoč pod cesto zevalo globoko brezno. Po premeru ni bilo veliko, bilo pa naj bi zelo, zelo globoko. Kot so pripovedovali pri Vrbanovih iz Hrvaškega, so otroci vanj metali kamenje, a se ni slišalo kdaj bi kamen padel na dno, tako je bilo globoko.

Mestu, kjer je bilo brezno, so rekli *Jezirce*, saj je iz njega ob deževjih vrela voda, nanj pa je vezana naslednja zgodba.

VOLI PADLI V BREZNO

Kakih petsto metrov od vasi Hrvaško navzgor ob Kolpi in kakih sto metrov od Kolpe je bil še pred nekaj desetletji globok izvir, kar prepad, tako globoka jama, da ji ni bilo konca. Ko so delali novo cesto, so vanjo navozili kamenje iz Kolpe. Voda zdaj več tam ne dere ven, ampak na drugi strani, malo nižje kot prej.

No, in pred sto let nazaj, so voli padli notri. Tako je povedal oče in še ena starija ženska. Ona nam je to povedala neki večer, ko otroci nismo mogli spat. Je rekla, da so padli notri voli z vozom. Čez nekaj let pa so prišli ven kosi od voza in to pri slapu Žrneku nasproti Ribjeka. Od volov ni prišlo ven nič.

Povedal Janez Žagar – Martinov, roj. 1935, Sela
Okamneli mož, str. 341

Zgodba o volih, ki so padli v brezno in so le dokazi tega dogodka prišli ven na drugem koncu, je motiv pripovedke, ki ga v podobni obliki poznamo iz več krajev v dolini. Na slapu Nežica pri Fari na kostelskem je v jamo padla Nežica z voli, ven so prišli na izviru potoka, ki je dobil

ime Nežica, le jarmi, oviti z njenimi kitami. V Črnem potoku pod Čabrom so v jamo nekje nad dolino padli voli s Kočevarjem, iz izvira je zato potok tekkel ves črn od volovske krvi in zato dobil tako ime.

Voli so bili pri Slovanih Perunova žival in iz vseh teh zgodb lahko sklepamo, da so voli poznali mitološke poti v podzemni svet, iz katerega pa se niso nikoli vrnili. Zanimivo je, da so tu prišli njihovi ostanki ven pri Žrneku na drugi strani Dimovca. To kaže, da so ljudje verjetno nekoč pot pod Dimovcem razumeli kot mitološki prehod, ki je zaključeval vrtimec pod njim, obenem pa tudi nakazoval prehod drugim bitjem, ki jih bomo spoznavali kdaj drugič na poti proti Firštovemu - Kneževemu repu oz. Loški steni. A do tja pridemo v naslednji knjigi.

Če boste po povratku iz izvira Kolpe imeli čas, se lahko ustavite pri Žrneku, ki leži nasproti Ribjeka. Sedaj je zaraščen, a nekoč je tu na nenavadnem mestu pod strmo skalo stal mlin in nad njim še nekaj hiš. Nad mlinom v ozki dolinici ob sedanji cesti izvira voda izpod sive skale, nato preteče ozek pas zelene kamnine, ki je pri nas zelo redek geološki pojav in se čez nekaj metrov zlije v majhnem slapu nekaj metrov globoko preko črnega škrljavca. Po izkušnjah iz drugih območij bi lahko rekli, da je to t.i. tročanska voda s posebnimi lastnostmi, saj teče čez tri različne kamne, oz. kamnite sklade. Pri Žrneku naj bi domoval tudi šratljček, ki je marsikdaj zagodel kaj neprijetnega. A šratljček ni bil samo tam. V Zakrajcu turkovskem so pravili, da lahko nanj naletiš v skoraj vsakem jarku in potoku.

Kako so izgledali *šratljčki*, ki so med drugim pasli ribe na Kolpi in nadzorovali njihov ulov, nam pove naslednja pripovedka.

ŠRATLJIČKI

Šratljički so bili majhna bitja človeške podobe. Imeli so rdeče kapice in piščalke, na katerih so *svezali, fučkali, žvižgali, piskali*. Najpogosteje so se prikazovali na Debeli steni na Kolpi, ki je prav pod Šratljičkovo sušico. Starejši ljudje so svarili otroke pred njimi in govorili:

»Varuj se, posebno pri debeli steni, da te ne bo Šratljiček!«

»Bodi priden, da te ne bo Šratljiček!«

»Nagajaš kot Šratljiček!«

»Si majhen kot šratljiček.«

Povedala Julijana Ožbolt, roj, 1921, Ribjek
Okamneli mož, str. 147

4.

VHOD V NP RISNJAK PRI MOSTU ČEZ KOLPO

Preko Kolpe se od mostu vidi izliv Čabranke, ki mu domačini pravijo *Vustje*. Ta ni bil vedno na istem mestu in se je ob velikih vodah hudourniške Čabranke, nekoč imenovane Osiunica, davno nazaj prestavljal po polju vse do osilniške cerkve in skoraj do hiš. Preko Kolpe do pred dvema desetletjema tu ni bilo mostu in tudi prehodi niso bili enostavni. Posebno kadar je bila Kolpa visoka, je bilo prehajanje lahko zelo nevarno. Zato pa so Osilničani več brodili Čabranko, saj so imeli nad vhodom v nacionalni park svoje njive za krompir.

Ob sedanjem mostu se nahaja vhod v Nacionalni park Risnjak. Urejen je bil pred nekaj leti in z občutkom vodi obiskovalce v poseben svet proti izviru Kolpe. V svet narave, a tudi mitoloških bitij, ki so tu prebivala in ustvarjala ravnotežje v dolini. Ravnotežje, ki je bilo potrebno za življenje njenih ljudi. Ozka dolina, ki se od tu naprej nadaljuje proti izviru je bila njihov svet. Svet kamor je človek prihajal le redko, saj pot ni bila enostavna. Ko je šel vanj, je iz prostora naseljene in obdelane doline,

posvečene v svetem trikotniku, vstopal neposredno v kraljestvo mitološkega gospodarja gozda - pri Slovanih Velesa. Ta je vladal gozdu, rastlinam, živalim in mitološkimi bitjem, ki so v njem prebivala.

Kot ugotavljajo kulturni antropologi, je človek vedno iskal odnos, s katerim bi počlovečil naravni prostor s svojimi nasprotujočimi si dejstvi. Etnolog Zmago Šmitek v knjigi Šelest divjine pravi, da obstaja zgodovina, ki skoraj miruje, to je zgodovina človeka v odnosu do zemlje, ki ga nosi in hrani. To je večni dialog, ki se ponavlja z namero vztrajati. Je dialog z živo naravo, ki govori in s katero je človek povezan na mnogo načinov.

Gozd v zgodovini človeštva nikoli ni bil razumljen kot prostor anarhije. Vse njegove vidne in nevidne oblike je nadziralo eno bitje – gospodarica ali gospodar gozda. Ljudje, ki so odhajali v gozd, so bili odvisni od tega bitja in njegove volje, zato so morali do njega vzpostaviti ustrezen odnos spoštovanja in tolerance. Z darovanjem, spoštljivim vedenjem in obredi.

Pri grški Artemidi, ki je nasledila starejše gospodarice gozda, je bilo dokazano obredno darovanje kosti medveda, leva in velikih zveri. V Evropi je prav medved žival, katerega mitološki pomen lahko spremljamo že od Neandertalca naprej. Neandertalec je njegove kosti obredno zlagal na mejo med svetlobo sveta in temino podzemlja, kamor je postavljali tudi trupla svojih umrlih. V Evropi v pripovedkah obstajajo dokazi o spoštovanju medveda kot mitološkega prednika človeka.

Če je bila v starejši in srednji kameni dobi za človeka pomembna lovska in nabiralniška kultura, ki je dajala prednost ženskim božanstvom, med ostalimi zaradi pomena razploda in skrbi za potomstvo, so z mlajšo kameno dobo, s poljedelstvom in

ustalitvijo v stalnih poselitvah postala pomembna moška božanstva, ki takrat prevzamejo tudi kontrolo nad naravo v divjini. Takrat se je spremenilo tudi prejšnje razumevanje prostora in časa, ustvari se hierarhija med vidnim in nevidnim svetom, ki pred tem ni obstajala.

V slovanskem času je gospodarja gozda predstavljal Veles. Pojavljali se je v različnih oblikah velikih zveri kot medved, volk, ris... Tudi ime najvišjega vrha Risnjak zato verjetno ni slučaj.

S pokristjanjenjem je gozd počasi postal prostor Vraga kot gospodarja zveri in demonskega nočnega pastirja, in območje zahodnega dela Gorskega kotarja z njegovimi gozdovi in divjino se je prijelo ime *Hortus Diaboli* ali *Teufels garten* – Vražji ali Hudičev vrt.

Tako je zapisan na najstarejših zemljevidih. Vrag, ki pase zveri, je seveda nasprotje Kristusa, ki varuje svoje ovce pred volkovi (oziroma Satanom).

A od kje prihaja pomen besede divjina, s katero so stari pisci opisovali prostor, v katerega vstopamo? V našem primeru zelo verjetno od prostora starega, poganskega boga.

divji -a prid. lat. 'ferus' (16. stol.), divják, divjáški, divjâstvo, divjâčina, divjâd, divjina, divjâti, izdivjâti se, oddivjâti, nadivjâti se, podivjâti, prdivjâti, zdivjâti.

Enako je stcslovan. divii, hrv., srb. divljî,

rus. dívij, stčeš. diví. Pslovan. *dívьjъ je izpeljano iz *divъ` 'zli duh, demon, čudo'. Beseda torej prvotno pomeni *`takšen kot zli duh'. Pslovan. *divъ` je dalje enako z lit. diēvas 'bog', let. dievs, stind. devá-, lat. deus v enakem pomenu. Pri pomenskem prehodu 'bog' v 'demon' je treba domnevati vmesni pomen *`bog stare, poganske vere' (Be I, 103, SP III, 228 ss., 225)

Vir:Fran, M.Snoj, Slovenski etimološki slovar

Ustavimo se še pri imenu gore Risnjak, ki je verjetno dobila ime po risu, eni od treh velikih zveri, ki še vedno prebivajo v teh gozdovih. Domačini so risa v pripovedih, ki smo jih poslušali na naših etnoloških terenskih raziskovanjih, predstavljali kot nepredvidljivo, pretirano krvoločno in človeku nevarno žival. Celó nepredstavljivo nevarno.

Slavko Malnar iz Trstja se spomni pripovedi svojega očeta, ki jo je slišal med gozdnimi delavci v njegovi mladosti. Pravili so mu, da je ris nekoč pomoril celo trideset gozdnih delavcev, ko je vdrl v njihovo kolibo v gozdu. Zato so gozdarske kolibe ponoči vedno tesno zapirali. Pri vseh starejših informatorjih smo obenem lahko čutili strahospoštljiv odnos do te živali, kar daje slutiti, da je v času naših prednikov prav ta zver verjetno bila predstavnik ali celo pojavna oblika mitološkega gospodarja gozda.

rīs -a m 'žival Lynx lynx' (16. stol.), rīsji, rīsov, rīsovka, risovína.

Enako je cslovan. rysъ 'panter', hrv., srb. riš, rus. rýсь 'ris', češ. rys 'ris'. Pslovan. *rýсь 'ris' je dalje sorodno z lit. lūšis 'ris', let. lūsis, stprus. luysis, stvnem. luhs, gr. lúnks, arm. lusanunkc mn., srir. lug 'ris', kar so tvorbe iz ide. baze *leuk'- 'svetiti se, svetel biti', iz katere je še npr. stind.

rúsant- 'svetel, bel' in pslovan. *lýsa, sloven. lísa. Ris je tako verjetno poimenovan zaradi svetle barve kožuha. Pslovan. *r- namesto pričakovanega l- je ali posledica tabuja ali pa gre za vpliv pslovan. pridevnika *rýсь 'rdečkast', ki se ohranja npr. v nar. češ. rysý 'rdeč' (Be III, 182).

Vir:Fran, M.Snoj, Slovenski etimološki slovar

Da bi ris lahko nekdanjim prebivalcem predstavljal pojavno obliko mitološkega gospodarja gozda morda potrjuje tudi domnevna tabuizacija v nastanku njegovega imena (Ris namesto Lis). Tabuizacija pomeni zapoved, prepoved, nanašajočo se na kako dejanje, stik s čim, katere kršitev kaznujejo nadnaravne sile. Zato tudi izogibanje izreka neljubih dogodkov ali oseb s pravim imenom, kar je bilo nekoč pri nas močno prisotno. Ime vraga ali bolezni se ni nikoli smelo neposredno izreči, temveč si vsebino povedal preko nasprotnih pomenov. Tule sta dva primera tabuizacije: *Bužec te ziu*, namesto: Vrag te vzela... *Una balejzæn* namesto španske gripe in podobno.

Z vstopom v Nacionalni park na tem mestu torej vstopamo v gozdni prostor, ki v času starih Slovanov in prej vsaj do pašnikov v okolici Crnega Luga ni bil stalno naseljen. Tudi zato ga spoštujemo in s svojim obnašanjem ohranimo v čim bolj neokrnjeni obliki. Prislunimo prostoru narave, v katero stopamo po poti, ki so jo s svojimi nevpadljivimi umetniškimi inštalacijami, nastalimi kot asocijacija na njegov kulturni pomen, pred leti obogatili študentje likovne umetnosti iz Reke. Nekoč pragozd, ki so ga ljudje nekaj stoletij nazaj kultivirali po svoji potrebi, se sedaj, razen redkih pokošenih izjem, vsako leto bolj zarašča v staro stanje.

Na nekdanji, že zaraščeni košenici ob Kolpi srečamo še eno posebnost na katero je vredno opozoriti. Zravnani del ob Kolpi je bil zaradi košnje očiščen skal in z njimi so bili zaščiteni bregovi proti reki. Meje posestev je označeval kup kamenja, na sredini katerega je bil običajno vtaknjen lesen kol. To so tako imenovane *junke*. Označevale so običajno meje med gmajno (skupno zemljo) ene ali druge vasi, ali mejo proti graščinski posesti. Če dobro pogledate, boste ob poti navzgor še našli katero.

5.

KRČEVINA PRI HIŠI REKE KOLPE

Navzgor po dolini so večinoma hodili le lovci in ribiči. Redkeje pastirji, saj je bilo malo pašnih površin in kasneje lazov, kjer bi lahko nakosili travo. Ostali morda le po drva. Ljudje so se v prostoru doline od izliva Čabranke navzgor stalno naselili šele v zadnjih nekaj stoletjih, ko je bil plodnejši del doline do Osilnice in Plešč že zaseden. Iskali so nove možnosti za preživetje in iz nekdanjega pragozda iztrgali vsak košček primerne zemlje, ki jim je nudila preživetje.

Nad izviro Kolpe je nastala vas Razloge – *Rezuge* po domače in nekaj manjših zaselkov: pod njo *Kouparji*, po bregovih Steklice, Kojnci, Krašičevica, najvišje Okrug, okoli vsakega od njih z nekaj lesenimi bajtami pa obdelovalne površine. Nekaj njiv, košenice, pašniki. V bregovih so tako po desetletjih in stoletjih obdelovanja nastale značilne terase, ki jih zaradi zaraščenosti velikokrat razpoznamo le še v času, ko drevje odvrže svoje listje. Nad dolino so imeli kmetje iz oddaljenejših vasi tudi skednje, v katerih so shranjevali na pobočjih pokošeno suho travo, ter vanje z živino prihajali pozimi, ko jim je doma zmanjkalo krme in ni bilo več dela na poljih.

Vendar so vsi ti ljudje relativno malo hodili ob Kolpi, saj jih je vsakodnevno delo vezalo na okolico zaselkov nad njo. Tudi poti so šle višje, ker je bil tam breg bolj stabilen. Tako je dolina v bližini Kolpe ostajala prostor redkih obiskov, a tudi prostor, kjer so še vedno prebivala mitološka bitja njihovih prednikov –

šratlički, cuprnice in na izviru bejle žjene - vile.

Nekaj o tem prostoru lahko izveste tudi na razstavi v tako imenovani hiši reke Kolpe, ki jo je na vhodu proti izviru, na ravnici pred hudourniškim potokom Sušico, postavil NP Risnjak. V njej tudi kupite vstopnico za izvir Kolpe in vhod v Nacionalni park.

Cuprnice kot naslednice umrlih duš smo že spoznali, ena od pripovedk o tem, kaj se je dogajalo na krčevini nekaj nižje od vhoda v NP in preko Kolpe nam govori o tem, da so tudi tu včasih plesale svoje kolo – kovo kot pravijo domačini.

CUPRNIČKA KOVA

Od izvora Kupe – drugi must, kad se vračaste na uno stran prejko – so ble nekada košenice. Tü je ta krč. I ti so se na ten krči te cuprnice pojavlivale. To so lüdi pravile.

Imeli smo staro kumo, butro zgora pr Kunjcih. Jest i ujak muj smo šli tja k njej pomagat ji nekaj devat. Ona je samo ven pogleduva: »Joj, nocos nebošte spali va ti sobi, jer van cuprnice ne bodo dale mera.« A tu je bla soba, koja je gleduva baš na ta krč duli. A ujak je reku: »Jž bon tok tü spav.«

Lejtna doba je bvo, mi smo okno odprto pustili. Ankat ponoči se je čüvo, da nekaj

grče. Jžs son reku odmah: »Cuprnice!« Jžs son cevo vrime čaku, da vidin te cuprnice. Gremo mi na voknu. I tamo zdola na tin krči: ko da je desètak žensk zos letirnami va kovu tancavo i zacvilivo te i tan.

A pole je šva ta butra ven i šrajava veni pred hišo: »Ušara! Prókletó ovo, prestánite s tin!«

Povedal Drago Tomac, Razloge

Tudi šratličkə – škratje so bili prisotni tu kot povsod v dolini. Največkrat ob potokih, ob jarkih, a tudi ob Čabranki in Kolpi. Kot smo že prebrali so bili majhni, nagajivi in včasih zelo neugodni. Izzivali so ljudi, da bi se topli z njimi in bi jih kasneje odpeljali k sebi za služiti. Nekateri šratlički so bili tudi pri ljudeh v hišah, kjer so občasno pomagali, a tudi marsikdaj delali špetir.

Na Kolpi so jih včasih slišali kako pokajo z bičem in pasejo ribe. Takole so nam o njih pripovedovali v Razlogah.

ŠRATLIČKI NA KOVPI

Pərpued o šratličkih neko konkretno nēznam. Baka je rekva: »Joj, veš kaj, kad mōglica pride na ovo, onda nekar jet na Kovpo, je biv šratličok.«

A ima jedan dōgadžaj. Kad je susid Jože ribe šov dole lōvit. Tu se je skrevečki vovivo ribe, i onda so šli popudan dule.

I onda reče on: »Daj čmo se požurit, kaj bomo vjali, bomo vjali, dok ovo,« reče: »přšu bo šratličok, pa bo.«

A jaz som bu mvad, kaj som jemiu dēsət, dvanajst lejt. Pa som mislu, da mjene tu pvaši, da se ni davu vōvit, znašte. I onda odmah je vjev pit, šist komadi, anega lipana je pravega ven vlejku. I sumoglica gri po Kupi.

Pa reče: »Ja, zdej je gutuvo, kaj smo vjali, smo vjali.«

Pa rječen: »Zákoj? Pa vidiš tle ribe i dalje vidi se nutri, hudijo i tu.«

Rječe: »Zdej boš videv, kaj bo šratličok narjediv.«

Ankat, ko je zafučkovo nekaj, znašte, to je neverjatno, ribe več niso hodile okuli, ko smo lüčali črve. Sej so se glidale, kok je voda tjkva, čakale so hrano zos Kovpe i on vrže nutar, reče: »Ne, zdej več ne bu neč.« Evo.

I táko kao da je biv šratličok ćúvar ovega, da se ni vovivo prëveč, ćúvar Kupe. Tu son ćüv ovo.

A baka je znala reč – ona je bva inače rodom zo Steklíce, une hiše zajdne, ka so pri izvoru Kupe, sad una hiša, ka je obnòvljena, ka je zgora, ande je vona rojena, znašte. I vona isto tako rječe, ka na večer, ka so devali, nive, koje so ble do Kupi, pa so čez dan obradživali nivo prema ovimi, da bi na večer bli zgora, zæk ka je šratličok ih poterov, da oni niso smeli bit blizi Kupe.

Pa vona je rekva: »Veš kaj, to je neko majheno ćüdo, ima rdičo kapo i strašlja ku fučka.«

Da, tu je uno, ka ja znam.

Povedal Drago Tomac, Razloge

V Razlogah lahko poslušate še eno pripoved, ki jo je po svoje obdelala in v hrvaščini prebrala Elzika Tomac, ki je sicer rojena ob Kupici pri Brodu na Kolpi. Kraji so zelo podobni našim. Že desetletja posluša pripovedi svojega moža Draga, z njim vzdržuje hišo v Rezugah in je marsikateri motiv iz njegovih zgodb po svoje zapisala. V vsako pripoved vplete

tudi mnogo dogodkov iz življenja tukajšnjih ljudi.

ŠRATLIČKOVO GNJEZDO

Imam priču Šratličkovo gnjezdo ali to je kako sam ga ja opisala, ki živi.

Ako se sretne malog ćuvjekćulka patuljka u crnim i crvenim ili zelenim hlačicama sa sukničem suprotnih boja, šijastom kapom na glavi i crnim čizmama i zasjedom velikom bradom, to je šratliček. On može biti mali kao panj, malo veći do koljena, al to je sigurno šratliček. Kreče se po celoj šumi od Razloga do Gerovske ceste, preko Biljevine, Krašičevice, Okurga pa po Polahofcu sve do Kupe. Prati vas, kad berete borovice i gljive. Pa ako vidite negdje ćudnu mahovinu na panju, to nije mahovina, nego šratličkova brada. Kad on zafučka, možda ćete pomisliti, da je to neka ćudna ptica. Ne, ne. To vas on upozorava, da je bilo dosta berbe. Pa možete cjeli dan dalje bajzlati po šumi, naći ćete samo muhare, kravlje vrganje i gnjilce. Kad idete u ribolov, šratliček vas gleda, a kad on zafučka, gotovo je s ribolovom. Možete odmah otići doma ili ostati namakati noge v hladnoj Kupi. Ako sjećete drva ili slučajno kradete pa se usput i posjećete, ne ne, nije vas šratliček posjekao - posjekli ste se sami. On je fućkao na vrijeme, trebali ste slušati.

V hrvaščini svoj zapis prebrala Elzika Tomac, Razloge,
2021

6.

IZVIR KOLPE

Izvir Kolpe – po domače mu domačini rečejo *Uobrh* – je s svojo tišino in odmaknjenostjo verjetno vedno vzbujal domišljijo ljudi, ki so ga obiskovali. Dve globoki brezni, iz katerih se izteka voda v jezerce, visoka *Uobrška stejna* nad njim in strmi bregovi okoli njega, pod njim pa še nekoč mnogo bolj kot danes vodnat potok Krašičevica, ki se steka v smaragdno zeleno Kolpo. Nad njim proti *Rezugam* breg Vučin. V bližini še Rezučka ali Hajdučka jama, ki buri domišljijo, ker je bilo nekoč zapisano, da so v njej videli slike mamutov...

Reke so imele poseben pomen tudi v staroslovanski kulturi, saj celo zadnji veliki zgodovinar antičnega sveta, vzhodnorimski učenjak Prokopij v 6. stoletju, v svojem odlomku o slovanski religiji omenja samo vrhovnega boga - Gromovnika ter dodaja: »Seveda častijo tudi reke in nimfe in druge demone...«.

In tudi v okolici Kolpe in njenega izvira se je zbralo kar nekaj pripovedk. Marsikatera nakazuje, da je bil to prostor starega plodnostnega kulta, morda v slovanskih časih mesto poroke mitološkega božjega para Jarila in mlade deviške sestre Mare,

morda pa celo še starejše sveto mesto povezano z Materjo Zemljo, ki so jo tu na stiku poljedelskih – iz doline Kolpe, in pastirskih kultur – iz Primorja, častila še starejša ljudstva staroselcev.

Ena od najbolj zanimivih pripovedi je tista o vilah, ki so plesale na izviru Kolpe. Vile so se pojavljale v dolini na redkih mestih. Davno nazaj so jih ljudje videvali pri Loški steni, ko naj bi bila ta še vsa poraščena z bršljanom. Tam so jim na polja puščali hrano, one pa so preko noči opravile marsikatero delo na njivah. Oglašale so se tudi na Voučji jami pod Sveto Goro. Ljudem so *šrajale* – napovedovale so jim, kdaj in kaj je potrebno postorit na polju. A povsod so bili ljudje lakomni in premalo hvaležni, zato so vile odšle. Na izviru Kolpe je bilo takole.

VILE NA IZVIRI KOLPE

Nekoč v tistih časih je bil izvir Kolpe kot eno malo jezerce. Zdaj, ko pridete na izvir Kolpe, na levo gor vidite kot en majhen kanjon, tam zgoraj je nekoč padal slap, pod njim je bilo jezerce, naprej pa je tekla le mala voda. Na levi strani zgoraj za Uobrško steno so bile nekoč njive, ki so jih imeli ljudje s Hriba, s Kouparjev in jih prihajali kositi. Bilo je dosti živine in so rabili krmo.

Pravili so, da so na jezerce nekoč hodile vile. Opoldan, točno opoldne se je zemlja ustavila, sonce je obstalo, ptice so prestale pet, veter je prenehal pihat, to da je bilo točno opoldan. S tem je narava dala zahvalo Bogu za obstoj. In v tem času, ko se je vse zaustavilo, da so prišle vile na jezerce, se umile pod slapom in tancale na tem jezeru. Imele so dolge plave lase in bele kikle.

Oče in sin pa sta šla takrat kositi v Uobrh. Po poti sta se *divanila*, sin je čistil vrste, zbiral ven steljo, oče je kosil. Sin se je tega dela naveličal, sonce se je uprlo, ker je bilo proti poldnevu in je rekel očetu:

»Oče, se spomniš, kaj je pripovedovala baka, da so vile tu spodaj. Zdaj bo poldne, greva midva pogledat te vile, kako to izgleda.« Oče se je upiral, da morata kositi, da ni res, in še nista gotova in da ne moreta iti. Nekoč pa sta pokosila pred poldnevom in je rekel oče: »Bale Jožek, ti bom izpolnil željo, greva pogledat in boš videl, da ni res.« Šla sta do vrha, do samega roba in pod seboj zagledala jezero, zelene barve kot oko, ter čakala. Veter prestane, ptice utihnejo in naenkrat se pojavijo vile. Umivajo se na slapu in začnejo plesat na jezeru. »Oče, oče, vidiš, da je baka imela prav.« »Ja res, pa ji nisem verjel«, je odgovoril oče. In ko sta tako govorila so jih vile slišale ter se umaknile malo bolj k steni, k slapu, da jih ne bi videla. Sin se je nagnil, da bi videl kaj delajo in je zdrsnil v globino. Oče pa ga je hotel ujeti za srajco in je tudi on padel s skale. Z vrha sta oba padla v jezero eden poleg drugega. Oče je naredil večjo luknjo, sin na desni manjšo. Tega trenutka je slap prenehal padati in Kolpa je pričela teči od spodaj. Tako pravi zgodba.

Pripovedovali pa so še naprej, da se je na tej steni videlo lik večjega in manjšega človeka, večji je imel velik klobuk. Takih pri nas nikoli niso nosili. Pripovedka govori, da ko bosta ta dva lika na steni izginila, takrat bo Kolpa spet tekla po starem. Izvir se bo zamašil in v jezerce bo spet padala voda iz slapa. Vrnile se bodo vile.

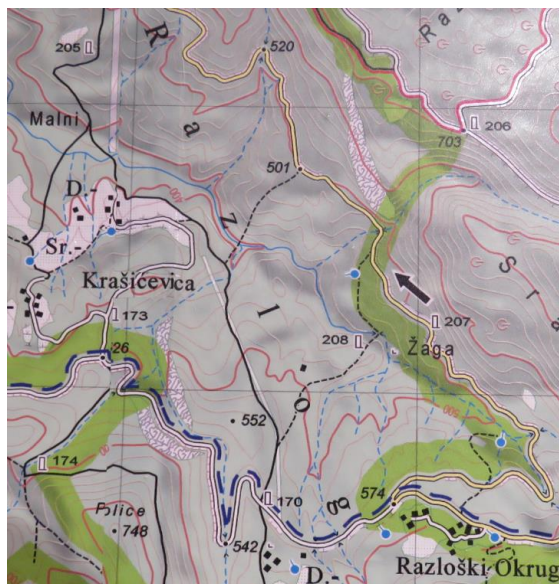
Petdeset let odkar se spomnim, so se slike na steni premaknile in le malo manjka in bodo izginile. Morda bo potem res spet vse po starem.

Povedal Drago Tomac, Razloga, 2021

7.

ŽAGA

Kak kilometer nad izviro Kolpe, če bi šli kar po strugi potoka Krašičevica - enako se imenujejo tudi zaselki nad njim, bi prišli do že naravno zanimivega predela z imenom Žaga. Tu se potok Krašičevica zlije iz dveh pritokov: potoka Sušice, ki prihaja iz vzhoda in Okrugskega jarka, ki prihaja iz zahodne strani, vanju se steka še tretji manjši jarek. Običajen dostop je sicer iz ceste pod steno, kjer se je nekdanja vozna pot odcepila navzdol v dolinico.

Tu je bila pred več kot stoletjem in pol zgrajena izredno velika žaga za naše kraje. Postavljali so jo verjetno primorski zidarji, saj so stebri, na katerih je bil zgrajen lesen pogonski del, izdelani iz velikih, skrbno obdelanih apnenčastih blokov. Velik podvig je bila tudi že sama gradnja vozne ceste do tja. Žaga je zajemala vodo iz vseh treh jarkov nad njo, imela je jez nad naravno skalnato pregrado, ki je bila v zaježitvi dodatno večkrat prečno utrjena z debelimi lesenimi hlodi, katerih ostanke lahko opazimo v tleh potoka še po skoraj dveh stoletjih.

Kdaj je bila postavljena, koliko časa je delovala in zakaj je propadla, ne vemo. Zato pa so pripovedovali pri Lenkinih v Razlogah, da je bilo že v otroštvu njihovega deda, ki je bil rojen okoli 1880-ih tu vse zapuščeno in zaraščeno.

Na žago je vezana zanimiva zgodba o veliki črni kači. O podobni črni kači so pripovedovali tudi fantje, ki so včasih z rokami lovili ribe pod skalami v Krašičevici. Eden od njih je pripovedoval, da je pod skalo v tolmunu zatipal ogromno glavo, jo vlekel in vlekel in na plan privlekel veliko črno kačo z glavo, veliko kot človeška. Prestrašil se je in jo spustil. Kača je bile velika nekaj metrov, zvila se je nazaj v vodo, ki je postala od nje vsa črna.

O tej kači so pripovedovali vse do Hrvatskega, a zgodbo o njenem izvoru poznajo le v Razlogah.

PRPUVED UOD ČRNE KAČE

Baka je pravila, da je bila tam, kjer so fantje ulovili veliko črno kačo, nekoč žaga. Delavci so tam delali, lastnik pa je imel strašno lepo hči. Eden od delavcev se bi strašno rad oženil zanjo, tudi ona ga je imela rada, a samo na daleč. Lastnik pa ni želel dati svoje hčere navadnemu delavcu.

Nekoč je prišel nek bogataš s kočijo v Rezuge na cerkveno slavje in ko je zagledal lepo hčer, se je želel zanjo oženit. Vprašal je po njenem očetu, dobil njegov blagoslov in res sta se potem oženila. S seboj pa je prinesel tudi velik okovan kovček, skrinjo, okovano z železom in tremi ključavnicami na njem. Rekel je: »To je bogastvo, a ga ne sme nihče odpirat. Biti mora stalno zaprto.« Skrinjo so spravili na varno.

Zapuščeni delavec pa je bil jezen na dekle, ki ga je zapustilo in je rekel, da si bo krivico že poplačal drugače. Nekoč, ko gospodarja ni bilo doma, se je odpravil z drugimi delavci odpirat skrinjo. Razbili so

vse tri ključavnice in odprli skrinjo. V njej je na zlatnikih ležala ogromna kača, ki je pobegnila ven. Niso vedeli kaj narediti in so skrinjo zaprli nazaj, kot da ni bilo nič.

Mine pa dan in izgine delavec. Pa spet čez nekaj dni izgine drugi delavec, in pravijo da je čez mesec dni z žage izginila že več kot polovica ljudi.

Višje nad žago so bile košenice, na katerih so se začeli pojavljati kupi zemlje. Ljudje so rekli, da so to verjetno zasipnice, ki so jih naredili kmetje za shranjevanje pridelka. Nihče ni imel te kupe k mari. Nekoč pa je tja prišla hči, kača jo je požrla in jo zakopala v tak kup. Ven iz zemlje je gledala le njena glava. Mož, ki jo je našel tam je od žalosti umrl, žaga propadla in do današnjih dni so ostali le zidovi.

Ko sem bil mali, smo tam kosili in nekemu Pajničju smo rekli, zakaj ne poravnaj teh kupov, ko je tako težko kositi. Ni hotel slišati, ker nihče od nas ni vedel, da so pod kupi kosti ljudi, ki jih je požrla kača.

Povedal Drago Tomac, Razloge

Ko se po nekdanji vozni poti od žage vrnete na asfaltno cesto, bodite pozorni na tesen, ki se na ostrem zavojju odpira med strmimi skalami nad cesto. Ta tesen je bila idealen kraj za lov. Vanjo so lovci gonili divje živali iz doline, drugi pa so jih lahko pobili s stene. Morda že v kameni dobi, saj bi za lov zadostovalo tudi kamenje ali enostavne osti...

8.

KRAŠIČEVICA IN OBIČAJI OB MRLIČU

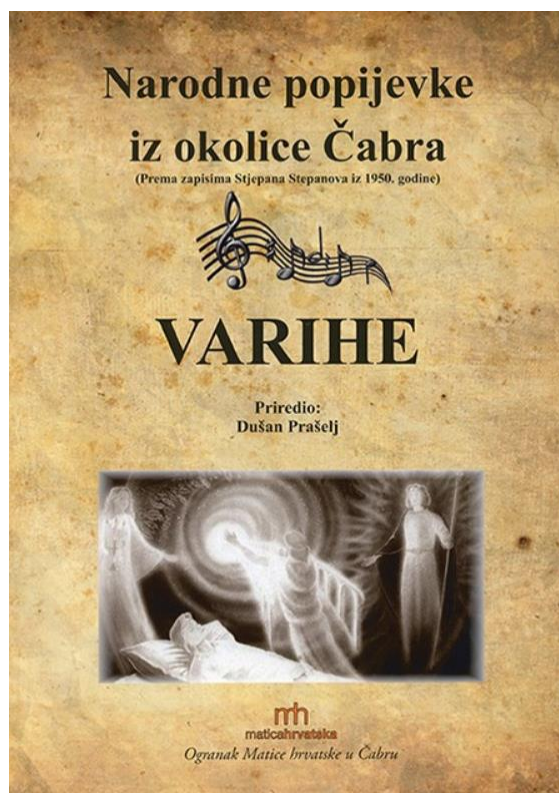
Zaselki z imenom Krašičevica so trije: Spodnja, srednja in zgornja Krašičevica. Višje nad jarki in potoki so se v 19. stoletju nadaljevale še posamezne hiše Okruga.

To so bile oddaljene poselitve, od katerih je bilo daleč in težko priti do bolj naseljenih krajev. Med drugo svetovno vojno so fašistični vojaki vse hiše požgali, čeprav so bile na ozemlju Neodvisne države Hrvaške. Po vojni pa so bili vsi tisti, ki tu niso imeli hiše s posestvom in lastne družine, preseljeni v Slavonijo na posestva, ki so jih zapustili tamkajšnji Nemci in Madžari. Marsikatera hiša in zaselek je že zaraščen in od hiš so ostale le skrite razvaline podkletenih delov v zaraščeni, nekdanj kultivirani pokrajini. Tu je stalno naseljena le še ena hiša.

Odseljeni so bili močno povezani tudi v novi domovini, v Slavoniji. Tam so vsaj še kako generacijo nadaljevali z običaji, ki so jih prinesli iz stare domovine. Tako so prav v Slavoniji 1950-ega leta popisali največje število ljudskih pesmi iz našega območja, skupaj sedemindvajset. Zapisoval jih je Stjepan Stepanov in so izdane v knjigi »Narodne popijevke iz okolice Čabra«, Matica Hrvatska ogranak Čabar, 2018. Zabeležene pesmi so nekoč ob bedenju pri mrliču, a tudi ob drugih priložnostih in delu prepevali na celotnem območju doline in nad njo, sedaj osilniške in čabarske občine ter delno delniške.

Bedenje pri mrliču in običaji ob tem govorijo o nekdanjem pomenu kulta umrlih. Pred več kot sto leti je tudi spodaj

v dolini tedaj novi pleški župnik, ob svojem prihodu in pregledu prevzete župnije, v župnijsko kroniko napisal takole: "...posebno hvalevrednih običajev v župniji ni, a najbolj graje vreden je običaj bedenja pri mrliču. Ob mrliču ob večerih zbere mladina obeh spolov, prepeva in se igra nespodobne igre vse do jutra." Za župnika, ki je prišel iz hrvaškega, kjer tega morda ni bil navajen, je bilo to nekaj nepredstavljivega. A so to obenem običaji, ki so se na skoraj celotnem slovenskem ozemlju obdržali vsaj do desetletij po drugi svetovni vojni.

Tudi zapisovalca Stepanova je običaj presenetil. Tiste, ki so bedeli pri mrliču, ga varovali, je poimenoval Varihi. Tega poimenovanja pri nas ljudje sicer niso uporabljali, vedno se je govorilo le o tem, da gredo *k mrliču čet*. Večerno zbiranje mladine, ki je s svojo mladostjo in radoživostjo kot so nam pripovedovali starejši ljudje, komaj čakala kake take priložnosti, je bila protiutež umrlemu človeku. Njegova duša, za katero so

Slovani verjeli, da se od telesa loči šele pred pokopom, je morala vedeti, da je njeno mesto med mrtvimi v onem svetu, svetu mrtvih duš, mitološkem *vireju* in ne med mladino, polno življenja. Ti običaji so veljali za normalno umrlega človeka od bolezni ali starosti. Če je umrl mlad človek, je bilo žalovanje bolj podobno današnjemu.

Tule ponavljamo nekaj pesmi, ki so jih prepevali ob mrliču. Tudi te so pomemben pomnik o nesnovni dediščini prebivalcev doline. Pesmi so bile večinoma verske vsebine, ljudske pesmi, dobro znane tudi drugod po Kranjskem in Gorskem kotarju, kjer je bilo veliko priseljenih Kranjcev. Besedila so si ljudje le priredili v domače narečje in pesmi s tem posvojili. Prva, ki jo ponavljamo, je vezana celo na Sveto Goro.

NA SVITE GORE ZGUN ZGONI

*Na Svite Gore zgun zgoni,
Jezus – Marija gure gre,
zos svojen sinčkon Jezuson,
zos starem mužon Jožefon.
Na prve štejnge počivaua,
je dejklco zazivaua:
“Počakej me o dejkolca,
da me buš sinčka uodnašaua!”
“Jest te ga na bun uodnašaua,
zak be se firtehčok zamazaua!”
“Jest te ga na bun uodnašaua,
zak be se kikalco zamazaua!”
“Jest te ga na bun uodnašaua,
zak be se črejvolčke zamazaua!”*

*Dejkolca buš me ga uadnjesua?
“Bun te ga, bun te ga uadnjesua!”
Marija praša Jezusa:
“Kaj bumo dale tej dejkolce,
ku te je pomagaua nuoset?”
“Dau je bun duaste deci,
je mau dnarja na ten svejte,*

*na drugen pa kraljestvu nebišku.
A une ke me nej tua nuaset,
na tejme svejte duaste dnarja pa mau deci,
a na unme sveti poku, da se bu za vavejk
kosaua.”*

Varihe, str. 76

Druga govori v prvi osebi o tem, kaj nas čaka po smrti, in o milosti Božji, ki te tam dočaka.

PUSTELCA ME JE POSTUANA

*Pustelca me je postuana,
svejčka v ruokah gari.
Maja duša mučnu spi,
ke se bažjega suda baji.
K božje mize sen prstupeu,
ke je vrejdon nejsn biu,
majhne grejhe sen spovejdou,
vilke pa sen zajtajiu.
Ne boj se krščanska duša,
za te prosiua bu Marija,
prosiua zate ji za me,
prosiua za ves navulne svejt.
Za koga prosiua je Marija,
nija prošnja nej zastujn.
Vse ledi so me sudele,
da puden v črne poku,
a moj bug me je uobječou,
da puden na svetuo nebu,
svetuo nebu, svetle raj,
Jezus – Marija nan ga daj.*

Varihe, str. 76

Vendar so bile med pesmimi poleg verskih tudi razvedrilne, ki so govorile o razmerjih med dekleti in fanti, odhajanju na vojsko kot *Al me buš kaj rada imela* in podobne. Spodaj je ena fantovsko – dekliška, ustrezno nabrita seveda...

SOM POJ, SOM POJ, MICKA MUADA

Son poj, son poj, Micka muada,

*bun te dau porstan zuat!
Son poj, son poj, Micka muada,
bun te dau porstan zuat!*

*Kaj be mjene mamka djale, ke be jemejua
prstan zuat.*

*Ter be, Micka, uahku djaua, de s ga
nješua v ružecah!*

*Kaj me buš vuču uogat, ke še sama preveč
znan!*

Varihe, str. 93

Bedenje, kot tudi ostala snidenja ob pesmi so se pri nas zaključevala s temle refrenom, ki ga bi bilo morda smiselno ponovno obuditi iz pozabe, saj so v omenjeni zbirki tudi njihovi notni zapisi..

*Lahko noč, draga kompanija,
Z vame Bog, z name pa Marija!
Daj nam Bog vsen ano lahko nuč!*

Varihe, str. 92

NAD KRAŠIČEVICO

Če bi nadaljevali pot naprej nad Krašičevico, bi šli po poteh proti Črnemu Lugu, po katerih so ljudje hodili v svet proti Kvarnerju ali Delnicam. Na teh poteh so se dogajale še nekatere druge nenavadne reči, o katerih se je pripovedovalo med domačini v *Rezugah*. Tudi tu so nagajali *šratlički* in plašili domačine, če so šli po njihovem.

ŠRATLIČKOVA BUKVA

*Život je bu tu nekada strašno težok, pa so
hodili va Bakar. Va kvoših so nosili tok te
jabuka e neki put i krùmpir i onda so
mejnali za su i za cukor. Tan so prespali*

*pa so se nàzaj vračale. Onda je bu to velik
put, po mraki so se več vračali. Onda je
bva ta šrahličkova bukva. Tü so bli
najbol f strahi, ako so okuli púnoči pršli.
Kad je cejsta za Giravo pa se odvaja
cejsta za Rezuge, je bva ena velika bukva.
Ándi je bu obavezno šratličok. I pvole, kad
so šle vone povk, pvole je prvo zafučkov,
da ne smejo bit po njegoven.*

*I pravi baka. Mi smo počile drčat dómu,
on je počiv za nami kámonje lüčat. Tu
kamonje po vejah je tòko tovkvo. Čüješ,
kako pade, ali kamona nékre. Morale smo
vražje bejžat. Smo ble vovjek f strahi, da
bo kome ipak ta kamon pov na gvavo.*

Pripovedoval Drago Tomac, Razloge

Druga pripoved je o poti, ki je na nekem odseku občasno izginila, zato so ljudje mislili, da so se izgubili. Tam pa so se dogajale tudi hude stvari.

PUT KIRE NESTAJE

To je zgoraj, na Belini, tam je bil gozdar, ki je vedno pripovedoval, da je bil tam počez nek stari pot, klesan iz kamna. Nekoč je šel tam čez in kar naenkrat poti naprej ni. Gleda naokoli, vse šibice je *popaliju*, da bi videl kam naprej. Zid na eni strani, zid na drugi, naprej pa nikamor. Mi smo se mu smejali.

Potem pa sem bil fant, bili smo na zabavi, trajala je do jutra, in z motorjem se mi je zgodilo enako.

Tam se dogajajo čudne stvari. Enkrat so šli ljudje s traktorjem in se prav na tem mestu ponesrečili trije in se niso mogli rešiti. Dva so rešili šele naslednji dan, tretji je umrl.

Še dosti takega se je tam dogajalo, prikazovali so se ljudje, prikazovale so se vasi, ki jih ni bilo.

Pripovedoval Drago Tomac, Razloge

9.

RAZLOGE

Po pripovedovanju naj bi dobile Razloge, po domače *Rezuge*, ime po razlaganju - *rezuaganju* tovarne živine na karavanski poti, a po vsem do sedaj poznanem o poteku tovorniških poti in njihovih sledovih po dolini težko pritrdimo tej domnevi.

Čez Razloge je morda nekoč vodil kak manj pomemben krak poti iz Osilniškega konca, pot iz Kuželja in Zagolika do Crnega luga se jih je verjetno izognila, od Kolpe je bilo dosti bolj enostavnejših poti. A obstaja tudi možnost za pot v bližini, saj naj bi bil po pripovedih domačinov visoko nekje na hribu proti Požarju izvir, ki bi lahko služil napajanju tovarne živine ali živine, ki bi jo gonili na Primorsko.

Kljub temu, da Razloge na karti iz 18. stoletja nima vrisane poti, ki bi se nadaljevala navzgor po dolini, je bila verjetno vsaj že nekaj stoletij povezana s Crnim lugom. Vsaj v sredini 18. stoletja so imele Razloge že svojo cerkev, o kateri iz zgodovinskih knjig ne izvemo ničesar, a je vrisana v vojaškem zemljevidu. Stala naj bi prvotno nekaj višje nad cesto in ne na mestu sedanje.

Ljudje v tem odročnem okolju so bili manj v stiku z ostalimi v dolini in so zato mnogo bolj opazovali naravo okoli sebe. Tudi zato so se tu ohranile številne stare pripovedi. Pripovedovale so o črni kači, o rojenicah, ki so jih ženske srečevale, ko so se proti jutru vračale iz prodaje v Reki, pa o vedeževanju na božični večer, ko si zavarovan v risu lahko v urah kaosa, ko po starih verovanjih umre stari bog in se novi še ni rodil, izvedel vse, kar se bo dogajalo v naslednjem letu; o belih vilah, ki so ob

prav posebnem času visokega poletja, ko je na svetu vsa narava zastala, plesale na jezercu pri izviru Kolpe ter o očetu in sinu, ki sta jih kljub prepovedi zvedavo ogledovala iz vrha stene in zato padla v globino in ob padcu izdolbla veliki globeli, iz katerih še dandanes priteka Kolpa.

Razloge so bile majhna vas, okoli njih pa je bilo razsejanih več manjših zaselkov. Ljudje so kmetovali, redili živino, jo pasli na pašnikih nad in pod vasjo, kjer so imeli senike. Živino so napajali v mlaki pod naseljem. Veliko so se ukvarjali z gozdnimi deli. Le nekaj sto metrov višje na potoku Krašičevica je bila vsaj še v sredini 19. stoletja žaga, od katere je ostalo le nekaj zaraščenih zidov. Transport lesa in ostalega proti Črnemu lugu je moral biti zaradi ozke ceste in bregov zelo težaven.

Tukajšnje hiše, požgane med vojno, so bile večinoma lesene, postavljene v breg nad kamnito štaljo in običajno polkrožno obokano klet. Več je bilo tudi manjših bajt. Nekatere, raztresene okoli vasi, so se razvile iz senikov. Žal so se nekdanje košenice zarastle in težko prepoznamo v 18. in 19. stoletju kultivirano krajino. Okoli vasi so nekoč gojili sadje, ga sušili in kuhali žganje - *rakijo*.

Razloge, ki so se nekoč imenovale tudi Nad Kupa, verjetno z vsemi okoliškimi zaselki, so imele celo svojo župnijo, ki je bila ustanovljena skupaj z večino sosednjih na hrvaški strani leta 1807, to je v času največjega naraščanja prebivalstva. Leta 1875 so dobile šolo, ki je delovala skoraj sto let, s presledkom med drugo svetovno vojno. Še leta 1970 je bilo tu 17 učencev. Sedaj v vasi živi le nekaj starejših ljudi.

Cerkev je bila na novo postavljena nekje v začetku 20. stoletja. Od njenega vhoda se lepo vidi zadnja stran cerkve na Sveti Gori, saj je oltar tam postavljen natančno proti cerkvi Brezmadežnega spočetja Device

Marije v Razlogah. Od tu se natančno proti severu vidi najvišja cerkev v dolini – cerkev Svetega Duha v Žurgah. Nekaj o njihovih povezavah, o svetem trikotniku in sakralizaciji prostora v času postavljanja krščanskih svetišč v prvotno poganski sveti prostor sem zapisal v zadnjem poglavju knjige II. nadaljevanja Stavbne dediščine (Smole, 2016).

BREZMADEŽNO SPOČETJE DEVICE MARIJE

Marijino brezmadežno spočetje je rimskokatoliška dogma, ki pravi, da je bila Jezusova mati Marija že od svojega spočetja obvarovana izvirnega greha in osebne greha. Omenjena dogma uči, da je bila Marija edina od vseh ljudi, ki ob spočetju ni bila grešna, pač pa je bila že od prvega trenutka svojega obstoja milosti polna (ni pa bila obvarovana posledic izvirnega greha - za to, da je celo življenje ostala brez greha, si je morala prizadevati in se odločiti za sodelovanje z Bogom, kar je izpovedala z besedami: »Glej dekla sem Gospodova, zgôdi se mi po tvoji besedi.«).

Temu dogodku Rimskokatoliška cerkev posveča praznik Marijinega brezmadežnega spočetja, ki ga praznuje 8. decembra.

Dogmo o Marijinem brezmadežnem spočetju je razglasil papež Pij IX. dne 8. decembra 1854. Dogma ni pomenila novosti v katoliškem verovanju, pač pa samo potrditev prepričanja, ki je bilo zelo razširjeno že prej, saj je praznik brezmadežnega spočetja razglasil že papež Sikst IV. leta 1476.

Povzeto po <https://sl.wikipedia.org/wiki/>

Za nekdanjo župnijsko cerkvijo se nahaja pokopališče, oboje Rezugarji skrbno

vzdržujejo. Iz vasi je žal izginil vsakdanji vrvež, saj postaja vse bolj poletno počitniško naselje. A še vedno ohranjajo praznovanje za Petruvu, poletni praznik, ki ga slavijo tudi nižje v Osilnici in višje v Črnem Lugu. Takrat se poleg nekdanjih domačinov tu zberejo še obiskovalci NP Risnjak, ki s svojim predstavitvenim centrom in razstavnimi prostori v šoli poskuša dajati naselju razvojni potencial.

Zanimivo je, da je na Razloge vezana pripovedka o ohceti, na katero sta prišla volk in lisica. To je zgodba, ki jo poznamo tudi iz drugih delov in robov slovenskega ozemlja, od Međimurja do Rezije. V našem primeru so si jo pripovedovali Osilničani, Rezučani pa vsaj po informacijah, ki smo jih dobili tu, zanj niso niti vedeli.

Volk iz pripovedke - morda je to namig na slovanskega Jarila in njegovo zimsko domovanje pri Velesovih volkovih, ki jih je pasel; lisica (podobno kot kuna ali podlasica) je lahko prastari simbol deviške hčerke Nebeškega očeta (Belaj, 1998, str. 236), a kljub temu boginje plodnosti – tako kot je to bila slovanska Mara, hčerka Gromovnika Peruna in Mokoš.

Zato je bilo pripovedovanje te zgodbe morda namenjeno v posmeh pajdašenju mitološke lisice ter volka na tem kraju. Na to, da je sem ob Kolpi prihajal mitološki volk namiguje tudi toponim brega - Vučin, ki se spušča iz Razlog proti Kolpi.

UOHCET V REZUGAH

V otroških letih smo v zimskih večerih poslušali priljubljeno pripoved (basen) o lisici in volku, ki sta šla na ohcet. Otrokom so jo pripovedovali stari starši in ponekod jo pripovedujejo še danes svojim vnukom. Zakaj je ne bi povedali še drugim? Morda jo drugje poznajo v drugačni verziji?

Bilo je v davnih časih, so začeli svojo pripoved, ko je bila v Rezugah ohcet. Bilo je veselo, saj je bila hiša polna ljudi, sorodnikov in sosedov, še otroci so kukali skozi okna. Jedlo in pilo se je, saj so bile mize polno obložene in peli ter plesali so že ves dan. Prava kmečka ohcet, kakršnih danes ni več.

Že se je večerilo, ko sta se srečala lisica in volk. Z roba gozdička sta gledala in prisluškovala veselim svatom v Rezugah. Oh, koliko dobrot je na mizi, midva pa lačna in naju niso povabili, sta si mislila. Sline so se jima kar cedile. Pa se lisica domisli in reče volku: *"Hajd, greva še midva na uohcet. Ti buš šu v štauo in koli uovci, koze, krave, kuojne, prasce, kokuši, vse, kar je živu, pokoli. Jest bun po šuo nutr v hišo na uohcet, po bun vsega v'n pr'njesua."*

Volk je bil takoj za to. Hitro sta se dogovorila in šla v Rezuge. Ko sta prišla pred hišo, kjer je bila ohcet, je volk hitro smuknil v hlev in začel klati živali, ovce, koze, krave, konje, prašiče, kokoši, vse, kar je bilo živo. Lisica pa je šla med tem v hišo in začela vpiti: *"Ledi, hitro pridete! Vouk je v štalil Vse vam bu puokuou"* Veseli svatje utihnejo in prisluhnejo meketonju, blejanju, mukanju, rezgetanju in ropotu, ki je prihajalo iz hleva. Ljudje hitro stečejo v hlev, mimogrede pograbiyo vile, sekiro, kol ali palico, kar jim pač pride pod roke, in se spravijo nad volka, ki je skoraj že vse živali poklal. Ljudje tolčejo in mlatijo po volku ter kričijo na zverino, ki je povzročila takšen pokol v hlevu. Volk se je komaj rešil množice ljudi in se izvlekel iz hleva. Bil je tako pretepen, da se je komaj plazil po tleh. Tako so ga zdelali.

Ljudje, zaposleni z volkom, lisice niti opazili niso. Ta se je splazila v hišo, ki je bila prazna. Izkoristila je odsotnost svatov ter se najedla in še napila vseh dobrot, ki

so bile na mizi. Po obilni pojedini si je zaželela še malo počitka na peči. Iz dremeža jo je prebudil ropot prihajočih svatov, ki so že opravili z volkom. Ko je bežala s peči, je glavo pomočila še v skledo s kašo, da je imela po glavi polno kaše, in smuknila pred svati iz hiše.

Zunaj pred hlevom je našla volka, vsega pretepenega in nemočnega. Šla je k njemu in ga je priliznjeno vprašala: *"Vouk, kaj t' pa je?" "Nekar me spraševat, kaj m' je. Glej, kak' so me pretoukli, da s'n kumaj živ, da bun vmrou,"* ji je odgovoril volk. *"A glej, kak' so mjene, da m' gredo še možgani na guavi ven,"* mu odgovori lisica in pokaže na glavo, polno kaše. *"A puole so tjebe še b'l ko mjene,"* je rekel volk lisici. Lisica se hitro znajde in reče volku, da ne zmore iti sama, da jo hudo boli in da jo bo moral nositi. Volku se je lisica zasmilila in jo je dal na hrbet ter jo nesel, čeprav se je sam komaj vlekel.

In čez nekaj časa je začela lisica na volkovem hrbtu govoriti: *"Bouan zdravega njese, bouan zdravega njese." "Kaj, kaj?"* reče volk. *"Ah, n'č, n'č."* odgovori lisica. In gresta naprej. Volk leze vse težje in težje. Lisica zopet: *"Bouan zdravega njese, bouan zdravega njese."* In volk ponovno: *"Kaj, kaj, proveš lisica?" "Ah n'č, tak me boli guava, da se m' več bljede. Glej, kak' m' možgani ven lejzejo."* Oh, ti uboga lisica, si misli volk in gresta naprej. Volk se je komaj še vlekel in obenem nosil še lisico, ki je ponovno začela: *"Bouan zdravega njese, bouan zdravega njese." "A tak! T bun že pokazal,"* se tedaj volk razjezi in vrže lisico v globok jarek, kjer še danes živi. Volk pa se je odvlekel naprej in se ne družī več z lisico.

Zapisal Jože Ožura

Osilniška dolina, 1995, številka 4, str.4

V samih *Rezugah* smo slišali še dosti drugih pripovedi. Ena od bolj zanimivih je tista o rojenicah - *brojenicah*, kot jim tudi rečejo pri Lenkinih. To so bila ženska bitja, ki so ob rojstvu prihajala k novorojencem in jim napovedovale usodo. Včasih so jih ženske srečale, ko so se po celonočni hoji zgodaj zjutraj vračale domov iz prodaje na *placu* na Reki. To se je dogodilo nekoč tudi babici Draga Tomca.

BROJENICE

*Baka je rekva: »Butra, kdu pa ste vi?«
Reče vona: »Jes som brojenica. Vište, kaj, zdej se je va ti hiši rodívo dejte. Strašno bo lejp fantok i prošli budo f Slavunijo. Ko se bo žjeniv, von se bo va štirni ftópiv. Na dan ženitbe«*

Baka ono čudno glida, »ha,« reče, »pa bumo vidle.« I tu je toko prošvo.

Rat je bu, se se je razsélivo i dečko je vòstav v Slavuniji. I stvarno: Kuda je bva ofcet, baka je povejduva rodbini: »Pazite na njega, ko bo púnoči, ko se budo dárovi dovále, von da ne bi pov va štirno pa da se ne bi ftópiv.« Vod mlade voča je kuharcan reku: »Poberite se vodu, kuko van treba. Štirno bumo zabile.« A kumi je reko: »Kum, ti pazi na njega. Strašno pazi, ko se bdo dárovi dovále, sámó na njega glidaj. Neka nič drugo gledat, da se ne bi kaj dogodivo.«

I sad nusjo dárove, tu se divani, smije se

... Al adon je dov neka dar, pa je pov dar pod mizo i kum se je vògniv dule, da bo dar vzdigniv. Digne se guri, mladoženina ni. Mladoženina je samo nesto. I von odmah drči ven. Kad pride ven na štirno, mladoženina na štirni leži mrtaf.

Da, tu so ble te brojenice. Kak se je znavo, kaj se bo dogodivo.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

V *Rezugah* so bile tudi *coprnice*, tako kot vsenaokoli. Tale navihana zgodba, ki so jo pripovedovali pri Lenkinih, govori o eni od njih in tegobah, ki so jo na koncu doletele zaradi neuslišane ljubezni.

CUPRNICA GA JE TUAČEUA

Gluhi Jože iz *Rezug*, ki je napovedoval letino, naj bi si nekoč naredil stolček svete Lucije in je videl, katera je *cuprnica*. Rekel je celo, da je *coprnica* naša stara mati.

Ena od tistih *cuprnic* pa ga bi imela strašno rada in ga je hodila tlačit vsako noč. Bilo je tako hudo, da se je potožil *gaspude* (župniku), a je ta rekel, da ne more pri tem nič pomagat.

Pa je bila ena ženska *vejdežnica* v *Giravem*, ki jo je šel vprašat za pomoč. Da ga *cuprnica* stalno gnjavi in da je ne mara, ker je *cuprnica*, in ga bi ona rada oženila in kaj če naredit.

Pa reče ona njemu: "Ko te bo naslednjič prišla gnjavit, jo ti dobro zgrabi in jo stiskaj; upirala se bo, a ti jo ne spuščaj. Spremenila se bo v grdo žabo, ti pa jo samo drži, potem se bo spremenila še v druge živali, da bi pobegnila, ti pa samo stiskaj. Na koncu se bo spremenila v šivankico. Ti takrat vzemi kleščice in šivankino konico zvij tako, da bo vtaknjena v ušesce in rešil se boš tega".

In res, ko pride domov, *cuprnica* spet pride njega gnjavit. On si je pa prej

pripravlil kleščice na mizo. In res ga tlači, on jo stiska, spremeni se v žabo, v psa, ki ga je hotel ugriznit, v mačko in vse druge živali, da bi pobegnili in na koncu v šivanko. Takrat on hitro vzame kleščice, ki jih je imel pripravljene in jo zvije kot je rekla *vejdežnica* ter odloži zvito šivanko na *nahkasl* – nočno omarico. In vse se umiri.

Naslednji dan pa zaženejo velik vik in krik po vasi, da je ta ženska pri Pavličih strašno bolna, da leži v sobi in nikogar ne pušča zraven, da pa je rekla naj ji pride pomagat gluhi Jože.

Šel je k njej in jo je našel na postelji vso zvito, z nosom med nogami. Prosila ga je naj gre ja domov in naj zravna tisto šivanko in ga ne bo nikoli več tlačila.

In tako je tudi bilo.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

Coprnica sicer ni ubila človeka, lahko pa je naredila marsikaj slabega njemu ali domačim živalim. Zato se je bilo potrebno pred njimi varovati. Dekleta, ki so hodila iz Razlog k maši za svetega Roka na Hrvatsko, so na sebi vedno nosila kak trak ali mašnico iz rdečega blaga. Potem jim coprnice, ki bi jih srečale na poti, niso mogle škoditi. Pomagalo je tudi, če si imel v žepu žito in si ga stresal, ko so te lovile. Takrat so morale vsega prej pobrat, preden bi nadaljevale za teboj.

Nekoč je župnik v Osilnici ali Turkih pri maši povedal, katere so coprnice, pa so ga te vrgle tja čez na vrh smreke na Sveti Gori. Ker se ni mogel rešiti sam, jih je moral milo prositi, da so ga rešile. In rešile so ga s smreke, saj coprnice pri nas nikogar ne ubijejo.

Ljudje so vedno želeli vedeti, katera je coprnica v vasi. To je bilo mogoče doseči kot smo že slišali, s posebnim stolčkom – *stoučkom svite Lucije*. Tega si moral začeti

izdelovati za sveto Lucijo in ga delati postopoma vse dni do božičnega večera, vsak dan nekaj. Tudi les, iz katerega si ga izdeloval, je moral biti izbran, vsak del iz točno določenega drevesa.

STOUČEK SVITE LUCIJE

Nekdaj so fantje vse od svete Lucije pa do Božiča, se pravi trinajst dni, delali preprost stolček, s pomočjo katerega so pri polnočnici lahko ugotovili, katera ženska je coprnica. Delali so ga počasi, po točno določenem vrstnem redu. Moj oče je znal povedat, da mora imet tri noge in bit velik 30 krat 30 cm in narejen iz različnih, točno določenih lesov. Sedež iz bukve, noge iz leske, zagozde pa zabite navzkriž... Priden človek bi ga drugače lahko naredil že v enem dnevu, bolj spretni pa še prej.

Ko so šli k polnočki, so ga vzeli s seboj. Če si stopil nanj ob povzdigovanju, si prepoznal vse coprnice v cerkvi. Bile so tiste ženske, ki so imele pri povzdigovanju glavo obrnjeno nazaj.

Ker pa so coprnice videle, kdo jih je prepoznal, si moral imeti v žepu zrnje ovsa ali žita. Ko si šel domov in so šle coprnice za teboj ter ti grozile, si zrnje raztresal za seboj in coprnice niso mogle naprej, dokler niso vsega pobrale.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

Sveta Lucija je zavetnica vida, zato jo upodabljajo s pladnjem na katerem nosi oči. Legenda, ki ji je bila dodana šele kasneje, govori o tem, da se naj bi poganski snubec zaljubil v njene lepe oči, a ona si jih je rajši izdrla kot privolila v poroko s poganom in mu jih poslala. Vendar ji je angel prinesel druge. Sveta Lucija, ki ima svoj god v času najhujšega zimskega mraza, je verjetno nasledila staro pogansko sredozimsko demonko. Etnolog

Kuret jo povezuje z nekdanjim čaščenjem sonca oziroma zmago svetlobe nad temo. Po starem julijanskem koledarju je bil namreč 13. december, ko goduje, najkrajši dan v letu. Na tak dan naj bi po svetu gomazilo strahov, svet je odprt in vsi duhovi prihajajo na plan. Najdaljša noč grozi s pogubo in smrtjo. Cerkev se je uprla tej ženski pošasti mraka in teme in jo nadomestila s svetnico, ki že v imenu simbolično prinaša luč. Ker se je skrivnostni dan z najdaljšo nočjo, ki je dovoljeval med drugim tudi spoznavanje škodljivih demonov – coprnice, s premikom gregorijanskega koledarja leta 1582 premaknil proti Božiču, se je z njim premaknilo tudi njihovo odkrivanje, ki smo ga spoznavali v pripovedki o stolčku sv. Lucije.

V Razlogah pa so imeli tudi skoraj gluhega človeka, ki je znal napovedovat letino. Vedno je prigovarjal ženskam, ki so šle mimo njegove hiše na njivo in jim govoril kaj bo letos rodilo in kaj ne, kaj se spleča delat na polju in česa ne. Šlo je takole.

KOK SE NAPAVIDIVA LEJTINA

Na koncu vasi, tam kjer se gre na rezučke njive, je živel možak, ki je bil skoraj gluh in je venomer posedal pred svojo hišo.

Mimo njega so hodile ženske na njive, pa jih je stalno ogovarjal in jim govoril, kaj se spleča saditi in sejati in kaj ne, kaj bo dobro obrodilo in kaj ne. Ljudje mu niso verjeli, saj so mislili, da je malo zmešan. A ko je bil čas za pobiranje pridelka, je res obveljalo tisto, kar jim je napovedal. Če je rekel, da iz krompirja ne bo nič, je res krompir slabo obrodil. Če je napovedal, da bo fižol dobro obrodil, je bil res njegov urod preko vseh meja.

Zato ga je nekoč nekdo prigovarjal, naj pove kako to lahko ve. Rekel je takole: »Ko je božični večer, moraš iti s trinožnim stolčkom na razpotje. Postaviš se v

sredino in okoli sebe s palico občrtas v pesek krog – ris. V njem boš zavarovan. Ko pride polnoč, se začnejo okoli tebe dogajati strašne stvari. Po poti drvi čreda živine, kot bi te hotela pregaziti, sliši se topotanje konj, ki bi te pomendrali, slišiš strašne zvoke in hrup, vidiš goreči voz, ki gre proti tebi. Ti si zaščiten v risu in če vse to zdržiš, pride po poti starček. Tega lahko vprašaš vse, kar želiš vedeti o naslednjem letu. Vse kar ti bo povedal, bo držalo.

Če pa se prej ustrašiš in zbežiš, ne boš izvedel ničesar.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

Tudi ta pripovedka govori o trenutkih prehoda, ko je po nekdanjih verovanjih že umrl oziroma bil žrtvovan stari bog, mladi bog Božič pa še ni bil rojen. Takrat so imela svet v oblasti demonska bitja in starček zgoraj je verjetno eno od teh bitij.

Pa se vrnimo nazaj v vas. Razloge so bile nekoč večje, imele so svojo cerkev, župnijo in šolo. Sedaj je v šoli predstavitveni center NP Risnjak. V šoli so učile različne učiteljice in učitelji, ki so se večkrat menjali. Vsake toliko časa je prišel novi za leto ali dve. In prav na to stavbo je vezana spodnja pripoved, ki morda govori o duhu mrtvorojenega otroka, ki so si ga stari Slovani predstavljali kot nočnega ptiča, ki se vrača ponoči.

ŠKOLA DUHOVA

Rezuge so imele svojo šolo. Bilo je veliko otrok, učiteljice in učitelji pa so se večkrat menjali. Pred šolo je v časih, ko je vanjo hodil še moj oče, stala velika češnja, ki je vsako leto dobro obrodila. Vsi so radi zobali te češnje.

Nekoč je v Rezuge za učiteljico, ki je odšla v drug kraj, spet prišel novi učitelj z družino. Naselili so se v šolo in tam prvič

prespali. Pa je takoj naslednje jutro prišel nenaspani učitelj do soseda.

»Čujte, ali vas lahko nekaj prosim. Dajte, pridite mi pomagat, da bomo odrezali tole češnjevo vejo, ki moli proti našim oknom«. Sosed je prigovarjal, da je škoda veje, saj dobro obrodi češnje, a učitelj je priganjal, da je treba in treba. In na koncu sta jo odžagala.

Minulo je nekaj dni in ponovno pride zjutraj ves neprespan učitelj do soseda. Da bi odrezali še drugo veliko vejo. Spet ga ta pregovarja, a učitelj moleduje in moleduje in gresta odžagat še to vejo.

Spet mine nekaj dni in učitelj pride še bolj slabega videza k sosedu. Naj bi podrl celo češnjo. Pa zakaj, vpraša sosed. In učitelj mu pove, da se vsako noč na češnjo usede nočni ptič, ki spušča take grozne glasove, da se celo noč ne da spat...

Kljub temu, da je bilo sosedu strašno žal, sta požagala drevo, a tudi učitelj si je z družino v vasi čez nekaj dni našel raje drugo stanovanje.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

Kot od drugod so tudi ljudje iz *Rezug* hodili poleti na božja pota. Od bolj oddaljenih sta bili poleg Trsata še Nova Štifta in Brezje – *Brezje* po domače. Drago Tomac se spomni spodnje prigode, ki jim jo je s svojega romanja na Brezje, dogajalo se je nekoč pred drugo svetovno vojno, pripovedovala njegova stara mama Lenka.

O ZAKLITI ŽJENI

Na Brezje so šle na hodočašče. I tu nej buo autobusa, nej buo ničesa. Se je šuo dva, tri dni pejške. Uona je šua, nejna sosejda, ji spute so še koga najšle pa so šle skep.

Ko so ble blize Brezja, je bua večir, nuč v

anem sjele. Je buo kesnu zak nejso jemelje vure unkrat. Al je buo pounu hudočasnekou pa nej buo v sjele mejsta za spat. Ji ana žinska jen rječe: »Tok te nejmašte kej spat«. Al uone fprašajo, »A kaj je pa te zdaua una hiša, ko je prazna?«. »Tu van pa nebe savjetovaua, f to hišo negri nešče. Te se događajo čudne stvari. Je več dvajset lejt, ko je gazdarica hmrua, al v to hišo negri nešče.« A uone rječejo, uod moje bake ta prjatalca: »Vejš kaj, me smo na božjem pute, mi gremo te gure zes božjo nakano k Majke božje, gremo me nutre, kar bu, bu...« Ji gredo nutre. Da je buo paučene, prašine... Tan so se zanejtele uogen. Uognišče se staru, ji kok se je pouk uognišča ankrat ležauo, so uone tan ljegle.

Rječe, ji ko da so mau zadrejmale, ankrat v ano doba noči zapale se svetuo. Nedu je lampo zapaleu. Neka žinska pride nutr. Je, ko da se je cejua soba premeniua. Ko da be se živejuo oukule neh. Ji rječejo kaj je sad, a semu lampo je zapaleua. Uotpre ta žinska škrino, zame ven plahto, dine na mizo, dine brašno nutre ji počne mejset brašno. Ji mejse, ji mejse, ji mejse, ji mejse... A uone glidajo tu, uona samu mejse, a nikako prestat. Ji onda baka nej mougua zdržat, nekok be ju trebauo oslovet, nekok strina ili butra, kok se je ščaseh rejkuo: »Butra, pa dosta ste to zmejsle, nekarte se tulku mučet.« A ženska se uobrne pa ji rječe: »Vejš kaj, spaseua se me. Dvajset lejt se vračam z unega sveta nozaj ji sako večer mejsem tok te. Ji du god me vide, semu pobejgne. Ji nešče me niče neč reč. A mougeu be me semu aden rejč reč, da be me spaseu, da be se vrneua nezaj.«

Rječe baka, se tu se je vgasnevu, jutra se stanejo ji ničesa nej buo več videt.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

Še nekaj zgodb bi lahko povedali, a bo zaenkrat dovolj. Če želite slišati še kakšno, lahko o njih poleg Draga povprašate tudi sem priženjeno Elziko Tomac. Morda vam katero od svojih pripovedk posodi za branje ali vam jo tudi prebere.

Iz Razlog se bomo proti Hrvatskemu spustili po asfaltni cesti nad desnim bregom Kolpe. Tako si bomo dolino ogledali tudi z druge strani in se ustavili še na nekaj zanimivih točkah.

Po strmem spustu iz vasi z umetno nasajenim smrekovim gozdom po nekdanjih strmih košenicah, pod vasjo pridemo v dolinico z velikimi skalami, ki so se nekoč odvalile iz sten nad dolino. Tu občasno lahko srečate tudi medveda. Če boste pozorni, boste nižje pred razglednim mestom nad Kupari običajno naleteli na njegovo stezo navzgor od ceste v breg.

Z razgledne točke si oglejte Kupare z njihovim Obrhom – močnim kraškim izviro, na katerem je nekoč deloval mlin. Na žalost je sedanja, sicer morda na pogled vsečna lesena zgradba na mestu nekdanjega mlina, postavljena po vzoru tem krajem tujega kulturnega okolja. Pri gradnji novih stavb na območju nacionalnega parka bi si domačini vsekakor želeli spoštovanja lokalne stavbne tradicije, saj je tudi ta del naše snovne in nesnovne dediščine. Na razgledni točki ste še vedno dovolj visoko, da lahko vidite tudi dolino naprej proti Žurgam in Taborski steni.

10.

PASJA STENA

Nekaj naprej od razgledne točke je velika Pasja stena. Ta je nekoč zapirala prehod po dolini. Ljudje so potrebovali dolgo časa, da so spodnji del nasuli toliko, da so preko njega lahko speljali vozniček do zgornjega dela doline. Ta vozna pot je bila pomembna za Hrvaščane, saj so imeli svoje košenice in gozdove skoraj do Rezug.

Pod *Pasjo stejno* je bil nekoč spodmol, katerega ostanke se vidi še sedaj. Nekoč je bil teren pred njim precej nižje, sedaj je zasut s cesto. Pod tem spodmolom so se skrivali pastirji, prej pa morda tudi kaki lovci iz kamene dobe.

Tudi na Pasjo steno, ki je morda svoje ime dobila zgolj zato, ker je tako zoprna zapora prehoda skozi dolino, ali zaradi kakega drugega vzroka, je vezana zanimiva zgodba o lovcu, ki je imel zvestega psa, a je slabo ravnal z njim in mu ni vračal dobrote.

Nekoč je lovec vrgel klobuk čez pasjo steno in je pes skočil za njim ter se ubil. Ko je lovec umrl, je žena videla, da umrli pes – njegov duh, stalno prinaša ponoči na

grob njegov klobuk. Nehal je šele tedaj, ko mu je na suknjiču umrlega lovca v štali pripravila ležišče in ga povabila, naj leže nanj. Takrat je bila pasja duša potešena in lahko je pomirjena odšla na oni svet.

Tu bi se sicer po samem imenu stene na predelu, kjer so spomladi pastirji iz doline iskali paše za živali po dolini Kolpe in jim je ta močno otežila pot navzgor, dalo misliti tudi na Kresnikovega štiriokega psa, Videža, pomočnika, ki je varoval / izsledil Kresnikovo čredo in mu pomagal pri kartanju s kačjim kraljem/kraljico, ko ji je z njegovo pomočjo Kresnik izmaknil zlato krono (Šmitek, 2011, str. 159). Tudi kmečki psi z lisami, podobnimi kot štiri oči, naj bi imeli sposobnost, da začutijo smrt in jo napovejo z laježem, človeka pa naj bi varovali pred demoni in drugimi nevarnostmi (Šmitek, 2011, str. 160). V pasji podobi se je pojavljal tudi hudobni slovanski vodni duh Mitalo (Šmitek, 2012, str. 154).

Pes je bil človekov najstarejši spremljevalec, a je človek v zgodovini do njega imel vedno ambivalenten odnos. Po eni strani mu je bil pes zaščita pred nevarnostmi in mračnimi silami, po drugi strani pa so se v njegovem liku pojavljala različna demonska bitja in je bil zato nečista žival.

Eno od različic svoje zgodbe o Pasji steni nam je povedal Drago Tomac tudi leta 2021, preberete si jo lahko v nadaljevanju.

PASJA STEJNA

Tam se še vedno sliši kakega psa lajat, marsikdo ga sliši.

Pravijo, da sta na Hrvaškem živela mož in žena, starejša človeka, življenje je bilo takrat težko. Imeli so *küzlo*, ki je vsako pomlad skotila mladiče. Kot je bil običaj, je žena mladiče pobrala v vrečo in jih vrgla v Kolpo. Eno jutro je pobrala mlade, jih odnesla, a ko je šla nahranit

psico, je pri njej našla še enega majhnega peska. Ta je ostal doma in je imel zelo rad gospodarja. Gospodar pa je bil precej mrk človek, kdor koli ga je kaj nagovoril, mu je odgovoril s slabo voljo. Pes pa je bil vedno za njim. Čim je rekel, da mora gori kosit, takoj je bil pes ves vesel poleg njega.

Neko jesen so šli delat drva za Pasjo steno. Zgoraj so sekali drva in jih metali čez steno. Pes je bil z njim cel čas. Bil je popoldan, bilo je vroče. Ko je gospodar vrgel vejo preko stene, mu je ta sklatila kapo z glave. Kapa je padla dol, pes jo je hotel ujeti in je zgrmel preko skale ter se ubil.

Človek, ki je bil trdega srca je šel okoli stene in pod steno našel psa, vsega krvavega, s kapo. Vzel mu jo je iz gobca, dal psa pod roko in ga zakopal pri zasipnici na njivah. Slabe volje se je vrnil domov.

Žena ga vpraša, kje ima psa, a ji odgovori, da ne ve. Od takrat je bil vse bolj tih, še bolj zaprt vase. Na jesen, ko je repa lepo rodila, je žena želela očistiti zasipnico, a mož ni dovolil. Rekel je, da so njeni rovi zaliti z vodo in da ni več uporabna.

Leta so minevala, stari Frane je umrl in zakopali so ga pri svetem Roku. Žena je ostala sama. Čez nekaj dni je šla z rožami na njegov grob, tam pa je našla na grobu ležišče. Gledala je, kaj bi bilo to, katera žival ga je naredila in ga je zravnala. A čez nekaj dni je bilo spet na grobu ležišče. Doma pa je zmanjkala Franetova kapa. Ko pride na grob, jo najde tam. Spomnila se je, da bi bilo to lahko pasje delo. Pobrala je Franetov suknjič in ga dala v štalo v kot tja, kjer je imel pes nekoč ležišče. Enkrat se je še videlo, da je pes spal na njem, potem pa ni bilo več sledu o njihovem psu.

Povedal Drago Tomac, Razlogje, 2021

11.

KAČA S KLJUČEM

Ko nadaljujemo od Pasje stene naprej proti Hrvatskem, pridemo najprej do mesta, kjer je Nacionalni park uredil počivališče s klopami pod strešicami in kamnitim labirintom. Tu so *Gredice*, kjer so Hrvaščani nekoč imeli grede, na katerih so vzgajali sadike za razsad po njivah. Zemlja je bila sipka, bližina Kolpe in lega nad dolino sta zagotavljali, da sadike niso pozeble, kot bi lahko nižje v dolini. Tam se posebno spomladi steka hladen zrak s hribov in velikokrat povzroči spomladanske zmrzali, ki zamorijo nasade. Sedaj se nam zdi nenavadno, da je tako daleč od naselja, a nekdaj je bila okolica kultivirana, popašena in pokošena in tudi divjih živali ni bilo, da bi delale škodo.

Nekaj sto metrov pod Gredicami bomo na desni strani ceste, nad nekdanjimi njivami, ki ležijo na *Lokah*, videli veliko skalo. Morda se je nekoč pridrsala celo iz vrha Dimovca. Še pred desetletji je bilo okoli

skale vse pokošeno ali popaseno visoko v breg, zato je s svojo izstopajočo pojavnostjo in velikostjo, a tudi z obliko kačje glave, z navzgor obrnjenim rilčkom, burila domišljijo mimoidočih.

Pri Lenkinih v *Rezugah* temu kamnu rečejo po pripovedi kar *kača z s ključon*. Tam je doma naslednja zgodba: nekoč je šel nek mož iz *Rezug* k maši na Hrvatsko. Ko je prišel do velike kačje stene, za to steno sreča veliko zvito kačo s ključem v ustih, ki ga prosi, če bi jo odrešil, ker je zakleta. Bila je deklica iz Hrvatskega, ki se ni želela poročiti z bogatim ženinom, ki ji ga je določila mati in je takrat, ko so svatje prišli po mlado, skrila ključ od hiše. Zato jo je mati preklela v kačo. Če bi jo hotel mož odrešiti, bi ji moral z usti vzeti iz njenih ust ključ prav tisti dan. Če tega ne stori, bo morala čakati naslednje priložnosti. Ta bo prišla šele takrat, ko bo bukva, ki je šele pognala nad skalo, rodila žir, iz katerega bo zraslo novo drevo, iz katerega bo narejena zibka za drugega moža, ki jo bo spet lahko odrešil. Mož se je ni upal rešiti. Na tem mestu se je pod skalo stekala v lužo črna voda, ki jo tam še vedno lahko vidimo.

O vlogi posebnih kamnov v mitologiji je pisal tudi etnolog Zmago Šmitek (Šmitek, 2012, str.19-49).

Eno od različic teh pripovedi smo slišali tudi letos v *Rezugah*.

KAČA S KLUČON

Tistu tan je tudi resničen dogodek. Baka mi je pripovedovala, da so šle rezučke babe v procesiji enkrat dol k svetemu Roku in z njimi je šel tudi nek Tone. Prišli so blizu Hrvatskega, in ga je pritisnilo na stran, šel je notri k steni, pogleda in naenkrat zagleda tam veliko zvito kačo, ki je v ustih držala ključ.

Kača mu reče: »Nikar se me ne ustraši, jaz nisem kača, jaz sem zakleto dekle. Zaklela

me je mati, ker se nisem hotela oženit z ženinom, ki mi ga je določila. Ko so svatje prišli pome, sem ključ hiše zagnala v gnoj, da niso mogli noter. Ko je mati to videla, me je zaklela in od takrat sem kača. Jaz se bom morala cel čas plaziti po trebuhu, dokler se ne najde kdo, da me odreši. S svojimi usti mi mora vzeti ključ iz mojih ust. Me lahko ti rešiš?« Tone pa razmišlja, kako naj tako veliko kačo reši, bilo ga je strah in ni se upal narediti kar ga je prosila.

Pa kača nadaljuje: »Glej, na tej skali raste čisto mala bukva, ko bo s te bukve padel dol žir, ko bo iz njega zrastle druga bukva, ko bo tako debela, da bodo iz njenega lesa naredili zibko, bo otrok, ki se bo v njej zibal, šele on bo imel to možnost, da me spet vidi in odreši, do takrat pa se bom plazila kot kača.«

Tone ni šel naprej na praznovanje in je povedal baki kaj se mu je zgodilo.

Povedal Drago Tomac, Razloge, 2021

S to zgodbo se čez nekaj sto metrov vračamo na cesto proti Hrvatskemu in zaključujemo našo pot.

ZA ZAKLJUČEK...

Veseli nas, če ste prebrali in spoznali kaj novega. Morda smo vam vzbudili radovednost in razburkali tudi vašo domišljijo. Prostor doline zgornje Kolpe in Čabranke skriva še mnogo drugih zanimivih zgodb, ki so se tu tkale stoletja in tisočletja in jih je potrebno le izbrskati iz pozabe. O vilah na Loški steni, Petru Klepcu, šratlih, coprnica, mračniku, spominu, ... in množico takih in drugačnih prilog tukajšnjih ljudi. Do marsikateri od njih vam bomo pomagali priti tudi v Etnološki zbirki Palčava šiša v Plešcih, kjer se že desetletje in pol trudimo ponovno povezovati oba, nekdanje tako trdno povezane bregova našega skupnega kulturno-dediščinskega čezmejnega otoka.

Verjamemo, da se da tudi na marsikateri drug prostor, v katerem so ljudje živeli dolgo časa, pogledati skozi podobna očala. Morda smo vas vzpodbudili, da se ogledate tudi okoli vašega kraja? Narava in njene oblike so okvir, ki vedno vzpodbuja domišljijo tistih, ki se mu dovolj odprejo.

Zato pot pod noge, ne bojte se gozda in njegovih bitij, če boste do njih spoštljivi!

O GOVORIH OB ZGORNJI KOLPI IN ČABRANKI

Govore prebivalcev obmejnega območja občine Osilnica, naselij Babno Polje (občina Loška dolina), Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok (občina Loški Potok) in občine Čabar (Hrvaška) ter naselij Hrvatsko, Razloge in Turki (občina Delnice, Hrvaška) v Sloveniji poimenujemo s skupnim imenom govori ob zgornji Kolpi in Čabranki. Tako je njihov del na slovenski strani vpisan tudi v nacionalni register nesnovne dediščine republike Slovenije. Na hrvaški strani so poimenovani kot čabarski govori in jih delimo po posebnostih na prezidanski, trščanski, gerovski, čabarski in pleški govor. Tudi tam so vpisani kot enota nesnovne dediščine v nacionalni register.

Območje obravnavanih govorov se v večini sklada z mejo nekdanjega kočevskega gospostva do 16. stoletja, katerega v tem delu za razloček od osrednje Kočevske, večinsko niso poseljevali kočevski Nemci. Po mnenju raziskovalcev so na razvoj narečja najmočneje vplivali govori z različnih območij Kranjske, nato govor kočevskih Nemcev, ki so ta prostor naselili v 13. in 14. stoletju, in v manjši meri govori priseljencev iz hrvaških in drugih krajev. Gre za precej odmaknjeno, vendar povezano območje, katerega vezna sestavina je tudi skupni ljudski junak Peter Klepec – *Pitr Kljpec*, kot ga imenujejo domačini. Območje je bilo pozneje razdeljeno med Kranjsko in Hrvaško, kjer se je narečje z določenimi krajevnimi razločki navkljub slovenskim in hrvaškim šolam med domačim prebivalstvom na obeh straneh meje ohranilo vse do današnjih dni.

Slovenski dialektologi govore ob Čabranki in zgornji Kolpi opisujejo kot severno in osrednje kostelsko narečje in opozarjajo na njihovo narečno raznorodnost, saj vsebujejo prvine dolenjskega, rovtarskega, gorenjskega in belokranjskega narečja. Do mešanja povsem različnih narečnih prvin je prišlo zaradi kolonizacije in priseljevanja v različnih zgodovinskih obdobjih. Slovenski dialektolog Tine Logar je značilnosti govora na obravnavanem območju opisal pod govorom Babnega Polja v okviru dolenjskega narečja: »najstarejša glasovna plast v njej je Dolenjska. Dolenjski so v njej zastopniki za psl. ě; padajoči o; e ě; rastoči o in a v slovenskih dolgih zlogih (e: i, u, iə, uə in å), pri čemer so nekateri dolenjski refleksi doživeli manjše nadaljnje spremembe (ie>iə; ou>uə; u:u). Rovtarske prvine so: skrajšanje i:/u:>i/u; zastopnika za t.i. sekundarno (kasneje) poudarjena e/o v tipih sest'ra/ko'sa, namreč je/wa; ə>o; r>or; akanje. Gorenjsko je švapanje (la>wa). Belokranjske narečne prvine pa so premik poudarka z dolgega padajočega končnega zloga za en zlog nazaj proti začetku besede ('lědi: 'taku; z g'naja in m'wadi); oblika tipa 'jēmiv/f; -m>-n in morebiti še katera.« Enake značilnosti je isti avtor v prispevku za Enciklopedijo Slovenije pripisal tudi osilniškemu govoru, tu v okviru belokranjsko-obkolpskih govorov.

Na hrvaški strani govore opredeljujejo kot najbolj zanimive, najbolj kompleksne in najbolj arhaične govore kajkavskega narečja.

Govori so podvrženi vplivu jezikov medijev (knjižni hrvaščina in slovenščina), vplivu priseljencev z drugih območij, odseljevanju avtohtonega prebivalstva in spreminjanju življenjskega sloga njegovih nosilcev. Kljub vsemu se večina mlajših domačinov močno istoveti z govornim izročilom svojega kraja in je zato ta govor še vedno v veliki meri jezik njihovega

vsakdanjega sporazumevanja in identitete. K ohranjanju govora prispeva tudi njegovo uveljavljanje na kulturnih prireditvah in z dejavnostmi nosilcev in ustanov na obeh straneh meje. Pri tem imata med mlajšimi pomembno vlogo predvsem gimnazija in osnovna šola v Čabru in vaseh na Hrvaškem ter Matica hrvatska ogranak Čabar, ki izdaja veliko knjižnega gradiva in drugega materiala v narečju. Slavko Malnar iz *Trstja* - Tršća, ki je pomemben domač raziskovalec govora, je izdal nekaj knjig o govorih čabarskega območja, najpomembnejši sta slovarja *Pamejnek* in *Riječnik čabarskog govora* s skoraj 13.000 besedami. Pomemben literat je Zlatko Pochobradsky, ki v gerovskem govoru piše pesmi, dramska besedila in je v njem izdal celo roman. V narečju prepevata svoje avtorske pesmi kantavtorja Matija Turk iz Črnega Potoka in Josip Grgurić s skupino Na knap iz Čabra. Na slovenski strani je ostalo precej manj govorcev, zato pa se zadnja desetletja za popularizacijo narečja trudi Društvo osilniška dolina iz Osilnice.

Hrvaška televizija je posnela nekaj dokumentarnih filmov z narečnim govorom, na slovenski televiziji je bil govor predstavljen v oddajah o narečjih. Za predstavitev doline in njenih ljudi si lahko pogledate zanimiv film Jureta Bradeška, Kolpa – Kupa – Koupa. Etnografske filme snema na tem območju Rasim Karalić iz Delnic. Več ur video in avdio etnološkega gradiva s pogovori z najstarejšimi prebivalci doline je bilo posnetih v okviru dejavnosti Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešce. Gradivo je bilo predstavljeno v različnih krajih na tem območju, a tudi v Ljubljani, Zagrebu, Delnicah in drugod.

TRANSKRIPCIJE PRIPOVEDI

V tem vodniku ste lahko prebrali mnoge zgodbe in mite, ki so si jih še nedavno plodno pripovedovali prebivalci zgornje doline reke Kolpe. Z iskanjem in razlago vsebine pripovedi, ki so tesno povezane z mitološko zgodovino tukajšnjega prebivalstva, se v veliki meri ukvarja etnologija. Vendar pa so etnologi osredotočeni predvsem na vsebino in izvor pripovedi, redkeje pa jih zanima, kako so povedane. Ker so pripovedi plod tisočletne tradicije, ni presenetljivo, da je prav takšen tudi jezik, v katerem so se prenašale iz roda v rod. Prav tako kot vsebina pripovedi se je razvijal in spreminjal tudi jezik, ki se na obravnavanem območju govori že stoletja. V tem primeru ne gre za slovenski ali hrvaški knjižni jezik, ki imata precej krajšo zgodovino. Že preden so se oblikovali knjižni jeziki, je lokalno prebivalstvo uporabljalo narečne govore, ki so se nepretrgoma razvijali in prenašali od ust do ust kot materni jeziki govorcev. Ta razvoj se v današnjih narečnih govorih odseva in nadaljuje še danes.

Z raziskovanjem narečnih govorov in njihovega spreminjanja skozi čas se ukvarja dialektologija oz. narečjeslovje, veja jezikoslovja. Prav primerjava med narečnimi govori je bila glavni vir za znanstveno razlago, kako se je jezik skozi stoletja razvijal do današnje stopnje (Smole 1998). Ena izmed glavnih nalog dialektologije je sistematično zbiranje govornega narečnega gradiva (Logar 1962), ki je podlaga za vsako dialektološko raziskavo. Za to so ključnega pomena t. i. informatorji, materni govorcev narečnih govorov, ki so pripravljene govoriti z raziskovalci in tako omogočiti analizo domačega govora. Ker pa je govorna besedila težko analizirati, jih pred analizo zapisujemo. Posebnost narečjeslovnih

zapisov besedil oz. transkripcij je zelo natančno zapisovanje posameznih glasov, saj je to za narečjeslovne raziskave ključno. V preteklosti je bilo treba besedila transkribirati v rokopisu, v današnjem času pa se za to uporablja poseben vnašalni sistem ZRCola, ki je bil razvit na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani. Sistem nam omogoča enostavno vnašanje, urejanje in tiskanje posebnih znakov, ki se uporabljajo predvsem v dialektologiji (Weiss, 2004) za zapisovanje raznolikih glasov, ki se pojavljajo v narečnih govorih.

Če se je večinski del pričujočega vodnika posvečal predvsem vsebini pripovedi obkolpskega prostora, je sklepni del namenjen jeziku prebivalstva tega območja. V okviru raziskovalne delavnice Etnološke zbirke Palčava šiša iz Plešč avgusta 2021 smo posneli pripovedovanje informatorja Draga Tomca iz Razlog, nato pa smo pripovedi transkribirali, kot bi jih za potrebe dialektološke raziskave.¹ To pomeni, da lahko vsak, ki pozna pravila zapisovanja glasov,² večinoma so to jezikoslovci, besedilo prebere tako, kot je bilo povedano – v narečnem govoru domačinov. Naše transkripcije so tako lahko izhodišče za nadaljnje raziskovanje teh zanimivih obmejnih govorov z več zornih kotov in s pristopi različnih jezikoslovnih podved.

Čeprav so lahko transkripcije za običajnega bralca težje razumljive, so ravno zaradi tega odlična spodbuda za obisk očarljivih krajev v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, kjer lahko vzemirljivim zgodbam in vabečim

¹ Pri tem je ključno poudariti, da gre za poskus transkribiranja s strani študentov, ki niso govorcev tukajšnjih govorov, zato transkripcije niso znanstveno zanesljive.

² Za podroben poljuden opis znakov in glasov, ki se uporabljajo v govorih od zgornji Kolpi in Čabranki, glej delo Bojana Pajničar idr. (2020), za znanstven opis pa monografijo Januške Gostenčnik (2018).

govoricam s koreninami globoko v mitološko oddaljeni preteklosti prisluhnemo še danes.

Besedilo transkripcij, ki sledijo, je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

ŠRAX'LJI:ČKŌVA 'BŪ:KVA

'Ži:vot je bu ['tu: 'nɛ:kada] s'tra:šno tɛ:žok pa sò xò'di:l̥i va 'Ba:kar. Va k'ušix sò nò'si:l̥i 'tok tɛ 'ja:buka ɛ 'ne:ki 'put i k'rumpir i 'tu: i 'q:nda sò 'mejnali za 'su: i za 'cu:kor. ['Ta:n sò] pres'pa:l̥i pa sò se nò'zaj v'ra:čalɛ. 'Q:nda je b(u) 'tu 'vɛ:lik 'pu:t, 'q:nda su 'ò:ni 'mò:ralɛ pò 'pu:t̥j, pò m'ra:k̥j s(ò) se već v'ra:čal̥j, z'na:šte tò. 'Q:nda je b̥ua 'ta šrax'lji:čkòva 'bū:kva. Tū sò ble 'ne:jbol u s'tra:xi, akò sò u'kulj 'punoči p̥r̥šl̥j 'tu 'va:n je, kad je 'cejsta za 'Gi:ravò pa se o'd'va:ja 'cejsta za Re'zu:ge, 'p̥rvò 'un̥j 'za:voj 'vɛ:likan, je b̥ua ena 've:l̥ika 'bū:kva. Je b̥ua f 'tɛm 'd̥ouci, je 'ra:st̥ua. 'A:ndi je bu 'ò:baveznò šrat'li:čok. I 'pu:le, kat sò šle uone 'pouk, 'pu:le je 'p̥rvò za'fū:čkou, da ne s'mejò 'bɛt pò nje'gouen. [I p'ra:ui 'ba:ka.] 'Mi smò pò'či:le 'd̥rčad 'd̥omu, 'ò:n je 'pò:ci̥u za 'na:mi 'ka:mõnje 'lū:čat. Tu 'ka:mõnje pò 'u:nix 'vɛ:jax je 'tokò 't̥oukuo. 'Čū:ješ, 'kakò 'pa:de, ali 'ka:mõna 'nè:kre! 'Mõrale smò v'ra:žjɛ 'be:jžat. 'Tɛ:ga smò blɛ 'uoujek f s'tra:xɛ, da bò 'kò:me 'i:pak 'ta: 'kamõn 'pò:u na g'ua:uò.

Transkribirala Ema Štarkl po pripovedi Draga Tomca, Razloge, avgust 2021

(B)ROJE'NI:CE

Ka se je 'nɛ:gdò u va'sj̥ 'rò:diu, 'õnda su ble 'tɛ rojɛ'ni:ce, 'tɛ 'ba:be. 'P̥rva je 'p̥r̥š(l)a 'va 'pò:sjet 't̥j̥ 'q̥vi, 'al̥j̥ 'u:ni, kɛ sò b'li (f) 'xi:šj̥ (j) 'ni:sò 'vi:d̥jel(j), 'nɛk 'u:ni, kɛ sò p̥r̥'xa:jalɛ. I 'òk se je d̥ogò'di:uò s'lu:čajno, da ste 'vi: ne 'i:šli 'ta:n, i da je 'uò:na 'ta:n, da van je o 'tejmi uše pò'vɛ:jd(u)ua, o 'tejmi, 'kaj 'bu:. 'Reče, 'vi:šte 'ka:j, f 'xi:šj̥ se je 'rò:diu 'ta: i 'ta:, 'reče 'uò:n bu 'tò:kuf i 'tò:kuf, ž 'nji:m se bò d̥ogò'di:uò 'tu: i 'tu:, 'uò:n bò ouò ... 'lej̥p 'fa:nt bu, u'žjɛ:ni se bu, d̥ogò'di:ua se bò nes'ri:ča i 'ta:kò 'nɛ:kaj.

'A:niga 'da:na, kat su se [ot 'ta:n] v'ra:čalɛ ['nəzaj] ['d̥omu], i 'p̥r̥š(l)i sò tū d̥o t̥ə s'rɛdi. Tu je 'xi:ša v̥ə 'centri s'ljɛ:ua. 'Nɛ:ka 'ba:ba g'rɛ: 'vɛ:n zos 'xi:še. I 'ò:ni su se 'međusõbnom is spòšt̥o'va:na z'va:l̥j̥ 'ku:ma 'bu:tra. 'Ba:ka je 'rɛ:kua: »'Bu:tra, (g)'du: pa ste 'vi:?'« 'Reče 'uò:na: »'Jes sòm broje'ni:ca. 'Vi:šte, 'ka:j, z'dɛj se je (z)va 'ti: 'xi:šj̥ r̥ò'di:uò 'dɛj̥te. S'tra:šno bò 'lej̥p 'fa:ntok, tɛ bò g'la:vn̥j̥ 'ò:v̥j̥, i p'r̥ò:šl̥j̥ 'bu:d̥o f Sla'vu:nij̥o. I 'vej̥žde, kaj, kò se bò 'žjɛ:ni̥u, 'uòn se bò va š'ti:rn̥i f't̥o:piu. Na 'da:n žɛ'ni:t̥bɛ.« 'Ba:ka 'ču:dno g'lè:da, »'Ha,« 'rɛ:če, »'pa 'bumò 'vi:dle.« 'I: 'tu: je 'tò:kò p'r̥ò:šuo.

[I 'ba:ka je 'rɛ:kua 'ò:uò (),] 'sa:mò se je 'dɛj̥te r̥ò'di:uò va 'ò:ven, ['uò:na] ['ba:ka] je pò'mɛ:niua, 'ka:j se bò d̥ogò'di:uò. 'Ra:t je 'bu:, 'se se je ras'seliuò i 'uò:ni sò Sla'vuniji o's'ta:l̥j̥. 'De:čkò je 'uostau u Sla'vuniji.

I s't'va:rnò: 'Kuda je b̥ua 'uòfcet, 'ba:ka je pò'vɛj̥duua r̥ò'd'bi:ni: »'Vi:šte, 'ka:j, 'pa:zite

na n'jɛ:ga. kɔ bɔ 'punɔči, kɔ se budɔ
'da:rɔvǰ dɔ'va:lɛ, 'uɔ:n da ne bi 'pɔ:u va
št'i:rnɔ pa da se 'nɛ bi f'tɔpiu.« (U)ɔd
m'la:de 'uɔ:ča, 'uɔn je 'tu: 'ku:xarcan 'rɛku:
»Pɔ'bɛ:rite se 'vɔdu, 'ku:kɔ van t'rɛ:ba.
Š'ti:rnɔ bumɔ za'bi:lɛ.« »'Za:kaj bušte
št'i:rnɔ za'bi:lɛ? 'Kaj je 'tu?« »'Za:tu, 'tu je
z'dej 'zi:mskɔ 'dɔ:ba, 'lɪt se 'dɛuɔ tɔk 'tū,
še bu 'kɛdɔ 'pɔu pa bɔ va š'ti:rnɔ 'pɔu.«
'Nɛj 'tɔu pɔ'vejda(t), 'ra:dǰ 'čɛ:ga 'je. A
'ku:mi je 'rɛkɔ: »'Kum,« 'rɛ:če: »'Vi:š,
'ka:j, 'ti: 'pa:zǰ na n'jɛ:ga. S't'ra:šnɔ 'pa:zi,
kɔ se bɔdɔ 'da:rɔvǰ dɔ'va:lɛ, 'sa:mɔ na
n'jɛga g'lɛda(j), 'nɛ:ka nič d'ru:gɔ g'lɛdat,
'da se ne bi 'ka:j dɔgɔ'di:uɔ. 'Səmɔ 'ti
'pa:zɛ.« I 'sa:t ['nu:sjɔ] 'da:rɔve 'ta:n, 'tu se
(di'va:ni), s'mi:je se ... Al 'a:dɔ(n) je 'dɔu
'nɛka 'da:r, pa je 'pɔu 'da:r pɔd 'mi:zɔ i
'kum se je 'vɔgniɔ 'dule, da bɔ 'da:r
vz'di:gniɔ. 'Di:gne se 'guri, m'la:dɔ'ženina
'ni:. M'la:dɔ'ženina je 'sa:mɔ 'nɛ:stɔ. I 'uɔn
'ɔdmax 'dǰči 'vɛn (na 'ɔuɔ). Kat p'ri:de vɛn
na š'ti:rnɔ, m'la:dɔ'ženina na š'ti:rnɪ 'leži
mǰ'ta:f.

'Da:, 'tu: sɔ ble 'tɛ broje'ni:čɛ. 'Kak se je
z'na:uɔ, 'ka:j se bɔ dɔgɔ'di:uɔ.

Transkribirala Ema Štarkl po pripovedi Draga Tomca,
Razloga, avgust 2021

SVEČEV VRT

['Uɔ:n] je šu na bɔgɔs'lɔ:vijɔ. 'Ču:dne
st'va:ri sɔ se n'jɛ:mi dɔ'ga:ɖale. Kat je
'pǰšɔ 'tɛ 'dɔ:ma, 'ta:n je i'mɛ:(u) 'vǰt,
'ɔ:dmax čim se p'ri:de 'tɔk 'tɛ 'dɔ:li p'rɛ:ma
Xǰ'va:ckema z 'lejzga k'ra:ja, 'i:zmeđu
'Ku:pe i 'ɔvega. Vɛćitɔ je 'Svi:tɔ 'pi:smɔ

'n'ɔ:siɔ i 'pɔle je 'sɛ:u. 'Ta:n je 'mɛ:u 'nɛ:ku
k'uu:picu pɔd 'nɛ:kɔ 'ja:bukɔ. I 'pɔ:le se je
de'va:niɔ z l(ü)'dǰ:mǰ. I 'uɔvɛk se je
de'va:niɔ, p'ra:vijɔ, ɔ'ku:lɛ pa sɔ se mu
'svi: sme'ja:lɛ i 'mi:slilǰ sɔ, da je 'ču:dan.

[Pa s 'kɔ:n se je de'va:niɔ?

Pa zɔs ('sɛ:mi) 'tɛ:mi. Pa (ɔvi) je pɔ'kɔ:jni
've:č 'dɛ:set 'lejt.

Pa 'ka:j ma 'vɛ:ze, ž n'ji:m se (je
de'va:niɔ).]

'Uɔ:n je 'ji:me tɔk 'tū: 'nɛ:čaka, koji je bu
trgovoc. 'Pɛ:tre se je 'zɔ:vɔ.

'Pɔ:le je šɔu 'Pɛ:tre 'dɔli k n'jɛ:mǰ pa je
'rɛ:ku: »'Vɛš, 'ka:j p'ra:vijɔ 'zate? 'Ti: da
n'i:si 'nɔ:rmalan i 'tu:. Pa 'kuk se s
pɔ'ku:jnimi de'va:niš?«

»Pa s 'kɔ:kɔn se z'dej 'vi: de'va:nište?«

»Z'dej 'jes p'ra:vin zɔz Ma'ri:cɔ, 'tɔ:j
tad'rū:gɔ sɔ'sejdɔ.«

»'Ka:kɔ z n'jɔ: de'va:niste, kat je 'uɔna
v'mɔ:rla pret 'pɛ:tnajst 'lejt?«

'Rɛ:če: »'Čɛ:š 'ti: 'nɛ:kaj pɔg'lɛ:dat? Z'dej
bɔn jɛs 'tǰebi 'nɛ:kaj pɔ'ka:zɔ, 'ka:(j) 'ni:sen
'ni:kɔme pɔ'ka:zɔ. S'ta:ni mi na 'pa:uɔc
'mɔ:je 'nɔgɛ 'lejve, pa bɔš 'vi:dɔ, 'ka:j se
bɔ dɔgɔ'di:uɔ.«

A 'ɔ:n mu je s'tɔ:u na 'pa:uɔc i va 'tɛ:n
mɔ'mɛ:nti, kɔ mu je na 'pa:uɔc s'tɔ:u, k'ra:j
se je 'pɔ:pno pre'mɛ:(:)niɔ; kɔ'gɔ:t je b'uɔ:
'nɛ:kada pret 'pi:deset 'lejt, une s'ta:re
'xi:še. G'lɛ:ja 'ta:n: »Pa 'tu: je 'na:ša
[k'ra:va] 'Li:sa. T'ri:jeset 'lejt 'ni: b'uɔ: 'tɛ:
k'ra:ve.« 'Ta:n 'vi:de 'ɔ:viga sɔ'sejda, 'kɔji
je v'mɔ:r pred d'va:jset 'lejt. 'Hu:di, ɔ'ku:li
grɛ:. [Sɔ'sejda p'rɛ:kɔ, 'pɔ:sa 'ɔ:viga, 'sɛ:

s'ku:p ...]

»'Vi:diš? Jəz 'ži:vim f 'tən s'vəti. Ja 'tə
lü'di: 'vi:din, kək je 'pə:uk 'mjene.« []

I 'sa:t 'o:vaj 'Pə:tre ['ta:n sə'seǰda] 'rə:če:
»Ma'ti:ja!« Ma'ti:ja 'ni:šta.

A 'o:vaj 'rə:če: »Ma'ti:ja!« Ma'ti:ja se je
'nozaj o'bə:rniū: »A 'ti: si 'tək 'tə:?'« »'Vi:š
'tə:? Ja se ž 'n'ji:mə de'va:nin, 'sa:mə 'i:man
'ja: tu 'mu:ć, a vi 'mi:slite, da sən 'jə:s
'bə:dast.«

I 'rə:če Pə:tre: »Kat sən 'no:gə u'məkniū,
('se:ga) je nestauə«

Transkribirala Ema Štarkl po pripovedi Draga Tomca,
Razloge, avgust 2021

ZAHVALA

Naša letošnja izdaja ne bi bila taka kot je, če pri njenem nastajanju ne bi tvorno sodelovale študentke in diplomantka slovenistike iz filozofske fakultete v Ljubljani z njihovo mentorico prof. dr. Vero Smole. Vesel sem, da je tudi ona ponovno primaknila svoj trud v jezikoslovnem delu, saj smo se že večkrat srečali ob raziskovanju in promociji naših govorov, med ostalim tudi pri pripravi strokovnih osnov za vpis v nacionalni register nesnovne dediščine v Sloveniji.

Posebej hvala slovenistki Emi Štarkl za njen trud pri koordinaciji jezikoslovnega dela izdaje, lepo napisan uvod v transkripcije in same transkripcije, pri pripravi katerih je sodelovala z mentorico.

Velika hvala našima sogovornikom Dragu in Elziki Tomac, ki nam že leta odpirata vrata v neke druge svetove.

Še enkrat hvala tudi moji družini, ki kljub težavnim časom zaradi epidemije vse leto gosti številne obiskovalce in sodelujoče na naših delavnicah in prireditvah ter jim pomaga pri spoznavanju našega prostora in ljudi. Letos smo pri tem sodelovale kar štiri generacije.

Marko Smole
Etnološka zbirka Palčava šiša,
Plešce

LITERATURA

V literaturi navajamo dodatno branje, ki je bodisi citirano ali ga priporočamo v branje, če si želite bolje spoznati in razumeti prostor, o katerem smo govorili v knjigi, njegove zgodbe in ljudi.

Aljinović I.: Perunovo koplje - Zbirka Studia Mythologica Slavica, Zagreb, 2010.

Belaj V.: Hod kroz godinu, Golden marketing, Zagreb, 1998.

Belaj V.: Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti, Stud. ethnol. Croat., vol. 21, str. 169-197, Zagreb, 2009.

Belaj V., Belaj J. Sveti trokuti, Topografija hrvatske mitologije, Institut za arheologiju, Matica Hrvatska, Zagreb, 2014.

Bevk F.: Peter Klepec, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988.

Božič V.: Je li riješena tajna Rezugarske jame?, Speleolog, Zagreb, 2013, str.89-93

Bradeško J., Bradeško U.: Kolpa Kupa Koupa, projekt Život bez granica, 2015, dokumentarni film, 34:50 minut.

Crnković E.: Tragom goranskih (po)kućaraca, Udruga za očuvanje brodmoraviških starina »Turanj«, Brod Moravice, 2012.

Gostenčnik J.: Kajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi. Založba ZRC, ZRC SAZU. Ljubljana, 2018.

Ogorelec Ž.: »Moj uoča je šiu za vurame«, Po poteh vurmoharjev iz zgornje doline Kolpe, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 2016.

Osilniška dolina, časopis, letniki 1994 do 1998, Osilnica. Tudi na spletu.

Katičić R.: Zeleni lug, Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine, Zagreb, 2010.

Kelemina J.: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, z mitološkim uvodom, Ljubljana, 1997.

Kovač M.D.: Plešci, Vinkovci, 1987.

Kropej M.: Od Ajda do Zlatoroga, Slovenska bajeslovna bitja, Celovec, 2008.

Logar T.: Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije. Jezik in slovstvo 8/1- 2. 1-6. 1962. Tudi na spletu.

Makarovič M., ur.: Dva bregova, eno srce, Življenske pripovedi iz doline Kolpe in Čabranke, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 2002.

Malnar S.: Povijest Čabarskog kraja, Matica hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2007 in 2016.

Malnar S.: Življenje v preteklosti / Život u prošlosti, Matica hrvatska ogranak Čabar, Ravnice, 2013.

Malnar S.: Prezimena u čabarskom kraju kroz stoljeća, 1498.-1997., Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2010.

Malnar S.: Riječnik čabarskog govora, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 2008.

Malnar Ž.: Sveta Gora gerovska, Matica hrvatska ogranak Čabar, Gerovo, 2005.

Osilniška dolina, časopis, letniki 1994 do 1998, Osilnica.

OŠ Čabar: Početnica i čitanka, u čebranskom govoru, Matica Hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2018.

Ožura J.: Župnija Osilnica v deželi Petra Klepca, Ljubljana, 2009.

Pajnič B.: Pilok pride v Zdoune Blječke, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Zakrajc/Plešce, 2020.

Pleterski A.: Kulturni genom, Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe, Zbirka Studia Mythologica Slavica, Suplementa, Založba ZRC. Ljubljana, 2014.

Pochobradsky Z.: Petar Klepac, roman, Matica Hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2020.

Pochobradsky Z.: *Vejš - (Ne)vejn*, narečni roman, Matica Hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2009.

Prašelj D.: Narodne popijevke iz okolice Čabra (Prema zapisima Stjepana Stepanova iz 1950. godine), Matica Hrvatska ogranak Čabar, Čabar, 2018.

Primc J.: Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline, Ljubljana, 1997.

Radešček R: Boj med svetlobo in temo, Izvori ljudskih vraž in običajev, Založba Bogataj, Idrija 2000.

Rudež A., Rudež J., Zima J.: Od Volkodlaka do Klepca, Didakta, Ljubljana 2010.

Smole V.: Slovenska narečja. Ljubljana: Mladinska knjiga. (ES 12). 1-5. 1998.

Smole M.: Palčava šiša, Svet slovenske narodne manjšine PGŽ, Rijeka, 2010.

Smole M., Malnar M.: Naše pamejnke: u govorima uz Čabranku i gornju Kupu/ v govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi. DVD - 31 min, 41 sek, Palčava šiša, 2010.

Smole M: Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici/ Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te okolini, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Plešće, 2012.

Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešće, 2013.

Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, I. nadaljevanje, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešće, 2014.

Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, II. nadaljevanje, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešće, 2016.

Smole M.: Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, III. nadaljevanje, Matica Hrvatska Ogranak Čabar, Plešće, 2020.

Šmitek Z.: Mitološko izročilo Slovencev, Svetinje preteklosti, Študentska založba, Ljubljana 2011.

Šmitek Z.: Poetika in logika slovenskih mitov, Ključi kraljestva, Študentska založba, Ljubljana 2012.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Simbolika_zmije, dostop 29.12.2015.

<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey>, dostop 2.1.2016.

<http://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>, dostop 2.1.2016.

<http://www.staroverci.si/sl/zapisi-1/mitologija.html>, dostop 16.1.2016.

ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss

ENGLISH ABSTRACT

During many years of the upper Kolpa and Čabranka valley ethnological research provided by Ethnological collection Palčava šiša, Plešce, we were able to prove the settlement and later continuous existence of an old Slavic community. Slavic cultural group named the main topographic units in the area such as hills and dedicated their living space with allocation of their mythological stories in the pattern of Slavic sacred triangle.

Unfortunately, the mythological tales of the main pagan gods in this sacred place of the ancient Slavs have not survived until now. But even after centuries of Christianization, many tales of lower Slavic mythological creatures and some old customs related to night vigils remained.

With tales collected on terrain and written in this book we are guiding visitors from the villages Hrvatsko and Osilnica to the Risnjak National Park and after toward the source of Kolpa river and back along the other bank. You will get to know our mythological creatures such as *vile* - fairies, *sojenice* – destiny fairies, dwarves, *mračnik* – dark man and *cuprnice* – witches. Tales about them are written mostly in dialect, where at the end of the book there are some of them transcribed in details.

The book is written as a basic material for visitors guiding, where the local intangible heritage should have important role.

Keywords: Osilnica, Hrvatsko, Razloge, Slavic mythology, mythological tales, Kolpa river, National park Risnjak.

A blurred background image showing a group of people in a field, possibly engaged in an outdoor activity. The people are wearing various colored clothing, and the scene is somewhat out of focus, suggesting a wide-angle shot or a camera in motion. The overall tone is natural and outdoor.

mh

maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

ISBN 978-953-7541-79-8

978-953-7541-79-8